

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

Marinka Šimić

O JEZIKU PARIŠKOGA ZBORNIKA CODE SLAVE 73 (NA TEKSTU PSALTIRA I KANTIKA)

dr. sc. Marinka Šimić, Staroslavenski institut, msimic@stin.hr, Zagreb

izvorni znanstveni članak

UDK 003.349.1

091(497.5)"13"

811.163.1

rukopis primljen: 1. 2. 2018.; prihvaćen za objavljivanje: 4. 4. 2018.

U radu se analiziraju grafijske i fonološke osobitosti Pariškoga zbornika (Code slave 73) na temelju teksta psaltira i kantika te istražuje koliko su u njemu potvrđene značajke modruškoga govora, jer je, prema kolofonu, pisar Grgur Borislavić bio iz Modruša, kao i to u kojoj je mjeri očuvan stariji, tj. crkvenoslavenski jezični sloj. Opis ovoga rukopisa mogao bi pridonijeti boljem poznavanju modruškoga govora 14. stoljeća. Osvrnut ću se i na činjenicu da je rukopis pisan za prizidnice (redovnice) crkve sv. Julijana u Šibeniku te time mogući utjecaj namjene teksta na jezičnu koncepciju.

Ključne riječi: *hrvatskoglagoljski zbornici; hrvatsko-staroslavenski jezik; čakavski dijalekt; psaltir; šibensko glagoljaštvo*

1. Uvod

Pariški zbornik (Pariz, Bibliothèque Nationale Slave 73), nazvan još i *Borislavićev* po pisaru Grguru Borislaviću iz modruške Gorice, pergamentni je glagoljski kodeks od 296 listova manjega formata, dimenzija 15 × 11,5 cm (Tadin 1954: 21–32, Mulc 1971: 396, Badurina Stipčević 2003: 188). Kodeks u uvezu od kože i drva s metalnim kopčama dobro je očuvan, osim nagriženoga prvog lista (Tadin 1954: 21). Taj rukopis među hrvatskoglagoljskima zauzima posebno mjesto, ponajprije kao najstariji očuvani

zbornik iz 1375. godine; zatim kao jedini hrvatskoglagoljski kodeks vezan za Šibenik, te kao jedini dosad poznati rukopis pisan za redovnice. Nadalje, premda zbornici uglavnom sadrže neliturgijsko štivo, apokriife, legende svetaca, crkvene govore, propovijedi, pjesme i drugo, *Pariški* ima i biblijsko-liturgijske tekstove, ponajprije psaltir i muke. Ti su tekstovi znatno pomlađeni u odnosu na druge hrvatskoglagoljske misale i brevijare 14. i 15. stoljeća. Stoga *Pariški zbornik* možemo odrediti kao hrvatskoglagoljski rukopis koji je u 14. stoljeću najviše kroatiziran, tj. pisan mješavinom crkvenoslavenskoga i čakavskoga jezika. Za književnojezičnu inačicu sastavljenu od staroslavenskih i starohrvatskih elemenata, čiji se omjer od teksta do teksta razlikuje, a svojstven je beletrističkim tekstovima ranije se upotrebljavao termin čakavsko-crkvenoslavenski amalgam (Damjanović 1984: 21), dok je noviji izraz hrvatsko-staroslavenski jezik (Damjanović 2008: 24–37, Eterović 2016: 111).

Pisac Grgur ostavio je u kolofonu svoje ime i vrijedne podatke o rukopisu f. 1v:

*V' lêto g(ospod)na roeniê ·č̃·t̃·ñ̃·đ̃· (=1375) miseca mar'ča ·b̃· (=2)
d(b)n Sie knigi pisah' ê grêgorii s(i)ñb mar'tina borislaviča is'
modruš' s' gorice Komu e smr'tb mati otač'stvo grob̃b a bog(a)tstvo
grisi Prizidnicam' cr(b)kve s(veta)go ũliêna ot šibenika i Zato ki e
čisti budete ne klnite me pokoli ne piše d(u)h' s(ve)ti na ruka grêšna
spravlajuče čtite i m(o)lite b(og)a za vsêh' am(e)ñb.*

Zbornik su pisale tri ruke, a najveći je dio prepisao Grgur Borislavić, 'Skaz' o dvanaest suhih petaka, kolofon, psaltir (f. 1v–209r), *Muku sv. Margarite* i četiri Muke (f. 238r–280v). Misalski je dio (f. 209v–237v i 281r–284r) prepisao pisar Stipan čije je ime spomenuto u *memento vivorum* f. 216r: *tu pomeni živie imenu eže hočb pomeni g(ospod)i rabi i rbine tvoe i stipana pisca*, a neke je tekstove pisao i 'prvad Mikula' iz Istre f. 285r–296r (Badurina Stipčević 2014: 139). Grgur Borislavić autor je i prijepisa jednog brevijara koji je pripadao Antonu iz Šibenika (Tadin 1954: 21–32, Šupuk 1957: 9). Kolofon rukopisa kao i kalendar sa svetačkim imenima svojstvenim za dalmatinske gradove (Dujam, Ivan, Dunat, Krsogon, Zoilo) te neki glagoljski oblici samo u ženskom rodu, npr.: *grêšila, stvorila* potvrđuju da je rukopis bio namijenjen redovnicama u Šibeniku, tj. prizidnicama crkve sv. Julijana (Tadin 1954: 24). Ta se crkva prvi put spominje 14. 1. 1371. u oporuci. Ivana Ježevića iz Šibenika. Uz crkvu su u prizidanoj zgradi najmanje dva stoljeća živjele redovnice (Tadin 1954: 30). Crkva sv. Julijana

u središtu Šibenika danas je u ruševnom stanju, stradala je u savezničkom bombardiranju 1944. godine. Osim šibenskoga područja izraz *prizidnice* postoji i na Čiovu, tj. crkva Naše Gospe Prizidnice na južnoj strani otoka Čiova u Prizidnicama u mjestu Slatine (<https://smn.hr/crkva-gospe-od-prizidnice>).

Pariški zbornik jedan je od najznačajnijih glagoljskih spomenika glagoljske tradicije u šibenskom kraju. „Prodiranje i upotreba glagoljice na privatnopravnom području toga kraja, a ne samo u crkvi, ima svoje korijene u davnom srednjem vijeku, kada su benediktinci prevodili i prepisivali prve liturgijske kodekse, bili prvi učitelji naroda u privatnom i javnom životu” (Pantelić 1960: 166). Osim benediktinaca, glagoljicu su na tom području širili i njegovali trećoreci glagoljaši djelujući od 15. stoljeća u Prviću i Sustipancu (Panatelić 1960: 166). Iz Prvić Luke i Šepurina na otoku Prviću očuvane su mnoge franjevačke glagoljične oporuke (Runje 2012: 111). Glagoljaški je podmladak svoje obrazovanje primao od starijih popova glagoljaša, najvjerojatnije u Prvić Luci. Kasnije (1564.) je za glagoljaše otvoreno sjemenište u Šibeniku koje je nakon kraćeg prekida obnovljeno početkom 17. stoljeća pod upravom I. T. Mrnavića (Šupuk 1957: 11). „Počeci glagoljice u Šibeniku ‘gube se u magli srednjega vijeka’, ali sigurno tim pismom je prvi put zabilježena hrvatska riječ ovoga kraja” (Šupuk 1957: 8).

Nažalost, iz starijega razdoblja malo se što očuvalo, od epigrafskih spomenika *Plastovski ulomak* s prijelaza iz 11. u 12. stoljeće (Fučić 1982: 281) te nekoliko fragmenta iz Berčićeve zbirke glagoljskih rukopisa iz 13. i 14. stoljeća (Šupuk 1957: 10, Milčetić 1955: 109–110). U Štefanićevoj hrestomatiji glagoljskih rukopisa nalaze se dva s otoka Prvića kod Šibenika, komad lista misala iz 15. stoljeća i Oficij od sedam žalosti i pjesma o tri kralja iz 18. stoljeća (Štefanić 1969: 82 i 165). Berčićeva zbirka prema izdanju Svetlane O. Vjalove sadrži najmanje devet fragmenata iz okolice Šibenika. Od toga je njih osam s otoka Prvića i jedan iz Šibenika. Među njima je šest fragmenata brevijara i tri fragmenta misala. Pet je iz 13/14. stoljeća, a četiri iz 15. stoljeća (Vjalova 2000: 4–7 i 73–76). Ti podaci govore da je i na šibenskom području bilo mnogo glagoljskih rukopisa, ali se nisu sačuvali. O dubokoj ukorijenjenosti glagoljice na ovom području govore i brojne isprave iz razdoblja od 16. do 18. stoljeća (Šupuk 1957). Vjekoslav Štefanić navodi Šibenik kao jedno od posljednjih utočišta glagoljskoga pisma na području mletačke administracije uz Zadar, Pag, Rab, Osor–Cres i Krk (Štefanić 1969: 8).

Nakon što je Francuska nacionalna knjižnica nabavila *Pariški zbornik iz Španjolske 1951.* godine mnogi su filolozi podrobno istraživali pojedine njegove tekstove kako bi ga smjestili u kontekst hrvatske srednjovjekovne pismenosti, liturgije i književnosti, ponajprije Marin Tadin, koji ga je prvi opisao, Josip Leonard Tandarić, Anica Nazor, Vesna Badurina Stipčević.

Prema liturgijskim i tekstološkim istraživanjima ovaj zbornik zauzima posebno mjesto među hrvatskoglegoljskim rukopisima. Kao najveća osobitost ističu se misni red i kanon, predstavnici „prvotne redakcije glagoljaškoga sakramentara u Hrvatskoj”, nastale prije franjevačke reforme u 13. stoljeću (Tandarić 1993: 110). Rukopis sadrži i prijevode psaltira, kantika i četiriju *Muka* tako dosljedno prevedenih prema latinskom *Vulgatinu* prijevodu kao ni u jednom drugom hrvatskoglegoljskom spomeniku te su „... iznova prevedeni s *Vulgate* na hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika, a nije sačuvan raniji prijevod sa LXX” (Tandarić 1993: 276). Kodeks se ističe još jednom posebnošću: ima dva teksta *Očenaša*, od kojih je prvi među liturgijskim molitvama (f. 137v) glavnoga pisara Grgura Borislavića, a drugi u Kanonu mise (f. 219r) pisca Stipana. Oba se teksta razlikuju međusobno, a Grgurov od svih ostalih tekstova *Očenaša* u hrvatskoglegoljskim rukopisima leksičkim pojedinostima: „kraljevstvo” i „kruh” (Nazor 2001: 399).

Pariški zbornik (dalje CPar) rijetkost je među hrvatskoglegoljskim rukopisima i po vrsti, kao posebna vrsta časoslova, tzv. *Liber horarum*, Knjiga časova ili Mali časoslov. Skraćeni časoslov kojemu je sadržajna okosnica psaltir, s dodanim komunalom, službama Marijinim, službama za pokojne i kalendarom, nastao je u srednjem vijeku često na narodnim jezicima za redovnice i laike koji nisu znali latinski. Osim *Pariškoga zbornika* među hrvatskoglegoljskim rukopisima ovamo se ubrajaju još *Lobkovicov psaltir* iz 1359. godine, *Akademijin brevijar* iz 1384. godine (Šimić 2014), i tiskani *Kožičičev oficij rimski* iz 1530. godine (Pantelić 1980: 362). Premda istog sadržaja zanimljivo je da se ova četiri kodeksa u literaturi posve različito imenuju, tj. psaltir, brevijar, zbornik i oficij. Ovakvi su kodeksi nastali vjerojatno kao putni priručnici za misionarske potrebe. Oni su, naime, sa sobom uvijek nosili brevijare koji su morali preuzeti i funkciju misala, pa su tako oblikovani ovakvi kodeksi (Tomić 2014: 144). Od naših brevijara takav putni je *Mavrov brevijar* prikladan za putovanje i uvođenje staroslavenske liturgije u župe Dubrovačke Republike (Pantelić 1965: 94–149). I *Baromićev brevijar* pripada rijetkom tipu brevijara s misalskim i obrednim tekstovima za liturgijsku službu na putu (Grabar 1984: 160). Ovakvi su časoslovi za laike bili kod nas iznimno popularni. Od 14. do 17.

stoljeća dubrovački su časoslovi pisani i tiskani latinicom i hrvatskom ćirilicom. „Ova religiozna književna vrsta ima različite naslove kod nas: Oficij rimski, Oficij Blažene Marije, Ofičije i Ofičice djevice Marije, Raj duše (Hortulus animae), kajkavski dvojdušni kinč, (Marijinski i Mrtvečki oficijumi) iz 1661. (...) Ovi Mali Marijini časoslovi, kako bismo ih možda mogli jednim imenom nazvati, odraz su suvremene duhovnosti laika i brige naših feudalaca za potrebe svoga naroda, naročito Frankopana i Zrinskih, kao i crkvenih ustanova. Ova popularna i omiljela književna vrsta povezala je sve krajeve čakavske, štokavske i kajkavske jezične regije, a izvorište su im pak bili hrvatskoglegoljski brevijari ...” (Pantelić 1980: 365–367).

Pariški zbornik sadrži liturgijske i biblijske tekstove, kao i neke neli-turgijske molitve, apokrifne sastave: *Legendu o dvanaest petaka* (Nazor 1996: 289–302), poslanicu o štovanju nedjelje, apokrifno *Pseudo-Matejevo evanđelje* te *Muku sv. Margarite* (Badurina Stipčević 2016). Od biblijskih tekstova treba istaknuti psaltir (f. 9r–125v), kantike i liturgijske himne (f. 125v–134v), te Himan sv. Ambrozija (f. 134v–137v)¹ i tekstove *Muke Kristove*. Po tematsko-sadržajnoj strukturi CPar je prvi primjer ranije razvojne faze hrvatskoglegoljskih zborničkih kompilacija u kojima se pretežno liturgijski repertorij postupno proširuje i obogaćuje neliturgijskim tekstovima (Hercigonja 1975: 131–132, Petrović 1989: 161, Badurina Stipčević 2014: 139). Redosljed kantika u *Pariškom zborniku* sa zamjenom osmoga i devetoga kantika razlikuje se od onog u drugim hrvatskoglegoljskim rukopisima u tome što većina hrvatskoglegoljskih psaltira slijedi redosljed istočne crkve, dok je u CPar redosljed prema upotrebi u zapadnoj crkvi (Tadin 1954: 25).

Zbornik je pisan uncijalnim i poluuncijalnim pismom, s po dvadeset redaka u stupcu, a u nekim tekstovima s dvadeset i jednim retkom i prilično pohrvaćenim jezikom na frankapanskom području (Tadin 1954: 22). Posebna je vrijednost ovoga rukopisa što sadrži prijevod biblijskih knjiga i drugih tekstova različit od većine tadašnjih hrvatskoglegoljskih liturgijskih rukopisa, svjedočeći da smo već u 14. stoljeću imali dva različita prijevoda, primjerice psaltira: stariji brevijarski većinom prema grčkoj *Septuaginti*, te noviji prijevod prema *Vulgati*. Na leksičkoj razini u psaltirskom prijevodu *Pariškoga zbornika* očuvani su ostaci starijega hrvatskoglegoljskoga prijevoda, tj. grecizmi potvrđeni u svim našim psaltirima: *aerънь*, *aspida*, *děmunъ*, *dběvalъ*, *erodievъ*, *ikonîê*, *isopъ*, *kasiê*, *krotopъ*, *olokavtomatъ*, *onagrъ*

¹ Sastavni dio psaltira je i Himan sv. Ambrozija, što potvrđuje bilješka na f. 137v *dovlê e saltir*.

itd. Drugi se pojavljuju u starijoj i mlađoj varijanti, npr.: *adb / pakalb, erêi / sv(e)titelb, trъpeza / stolb, upostasъ / imênie, idolb / podobie, skandêlb / sablaznъ* (Šimić 2003: 286). To navodi na zaključak da je prevoditelj psaltira ovoga zbornika nastojao izbjegavati manje poznate riječi unoseći razumljivije čakavizme: *ere, gdi, ča, zač, mocira, postol'* umjesto *êko, ideže, eže, vskuû, oploti, sapogъ* itd (Šimić 2003: 287). Pri tome ipak nije u potpunosti izmijenio sve lekseme, oslonivši se i na stariji prijevod hrvatskoglagoljskoga psaltira koji je vjerojatno znao i napamet.

U krbavskoj je biskupiji glagoljica bila prisutna u svim područjima: kako u liturgiji, tako i u svakodnevnim zapisima, a njome su se služili i frankapanski knezovi u svojim kancelarijama. Kao i drugdje u Krbavi i Lici srednjovjekovna je književnost bila ponajprije vezana za Crkvu i za viteška bratstva. S ovoga su područja očuvani brojni hrvatskoglagoljski rukopisi: misali, brevijari, zbornici kao i listine.² S krbavskoga područja potječe četvrtina hrvatskim jezikom i glagoljicom pisanih isprava od ranoga srednjeg vijeka do Mohačke bitke iz 1526. godine (Bratulić 1988: 108) što je impozantan broj koji ilustrira i najnovija zbirka *Acta croatica: Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz Zbirke Stjepana Ivšića 1100.–1527.*³ „Zbornici su najviše zanimali povjesničare književnosti, ali oni su vrlo izazovna vrela za jezikoslovce zbog svoje opsežnosti i zanimljivih staroslavensko-starohrvatskih interferencija” (Damjanović 2008: 303). S ličkoga je područja očuvano čak šest zbornika: uz *Borislavićev, Oxfordski* (15. st.), *Ljubljanski* (15. st.), *Kolunićev* (1486.), *Petrinićev* (16. st.), a možda i *Tkonski* (16. st.). Najpoznatiji su pisci i pisari glagoljskih spomenika s ovog područja: knez Novak, Bartol Krbavac, pop Martinac i Grgur Borislavić. I dok se u drugim biskupijama glagoljica upotrebljavala samo u seoskim sredinama, a biskupi i svjetovni gospodari pisali latinicom, u modruškoj je glagoljica bila službenim pismom biskupa i kaptola te internih crkvenih dokumenata (Bogović 1991: 71).

² Kodeksi vezani za krbavsko područje, tj. bilo da su ovdje nastali ili ih je pisao pisar iz Krbave, prilično su brojni: *Novakov misal, Berlinski misal, Ročki misal, Ljubljanski misal, Novljanski misal, Bribirski misal, 8. vatikanski misal, 1. novljanski brevijar, 2. novljanski brevijar, 5. i 6. vatikanski brevijar, Metropolitanski brevijar, Vinodolski brevijar, Bribirski brevijar, Oxfordski zbornik, Vinodolski zbornik, Kolunićev zbornik, Ljubljanski zbornik, Petrinićev zbornik, Tkonski zbornik, Pariški zbornici Code slave 73 i Code slave 78, Blagdanar popa Andrije* itd. (Bratulić 1988: 106, Damjanović 2008: 298–304).

³ Transliteraciju osuvremenio, bilješke dopunio i za tisak priredio J. Bratulić, Zagreb: HAZU 2017.

2. Grafijske i fonološke osobitosti

2.1. Samoglasnici

2.1.1. Pisanje *jerova*

U hrvatskoglegoljskim su rukopisima 14. i 15. stoljeća ostala dva znaka za bilježenje *jera*: *štapić* (ı) i *apostrof* (´). „U upotrebi ovih dvaju znakova nema stroge razlike. I jedan i drugi pojavljuju se u istom rukopisu, na istoj stranici i u istoj riječi. Oni su često u slobodnoj varijaciji, ali je njihov znakovni status različit. Dok se *štapić* javlja u redu, *apostrof* je samo nadredna oznaka. Stoga se *apostrof* često upotrebljava i onda kada je sigurno da na tom mjestu poluglas više nema (a ponekad nije ni imao) glasovne vrijednosti” (Mihaljević 1981: 67). Do polovine 14. stoljeća *štapić* se obično pojavljuje na mjestima gdje se *jer* izgovarao, a *apostrof* je znatno češći na tzv. slabim položajima, dok je od druge polovice 14. stoljeća uporaba *štapića* gotovo mehanička. On se redovito bilježi na kraju riječi, posebno u skraćenicama, a unutar riječi pojavljuje se samo u nekoliko riječi, kao što su: *tv̄gda*, *tv̄kmo*, *vs̄gda*, *lv̄stv*, *čv̄stv* i sl. i u njima se smjenjujući sa slovom *h*. *Apostrof* se u tom razdoblju rabi nedosljedno, bez nekoga jasnog pravila. U nekim se tekstovima unosi mehanički između bilo koja dva suglasnika (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 68).

2.1.1.1. Pisanje *jera* na kraju riječi

U hrvatskoglegoljskim su se tekstovima na kraju riječi očuvala oba znaka za *jer*, *štapić* (ı) i *apostrof* (´). Ipak, u većini kodeksa (i liturgijskim i neliturgijskim) prevladava *štapić*. Iznimka su *Brevijar Vida Omišljanina* i *1. vrbnički brevijar* u kojima je češći *apostrof*. U nekoliko se rukopisa na kraju riječi gotovo podjednako piše i jedan i drugi znak: *Newyorški misal*, *Pašmanski brevijar*, *Lobkovicov* i *Fraščičev psaltir* (Mihaljević 1991: 48–56). Slično je i u tekstu *Muke po Mateju*, u većini se hrvatskoglegoljskih misala na kraju riječi redovito nalazi *štapić*. Iznimka su dva misala u kojima je češći *apostrof*: *Misal vatikanski četvrti* i *Misal oxfordski prvi* (Šimić 2000: 16).

U CPar je na kraju riječi znatno češći *apostrof*, tj. prema relativno točnim podacima u 5238 slučajeva: *v'zmêtaet'* 9r, *ne vskrsnut'* 9r, *na sud'* 9r, *vkup'* 9v, *rodih' te* 9v, *zač'* 10r, 41v, *govoret'* 10r, 10v, *usnuh' i spah' : i vstah'* 10r, *Utrudih' se* 11v, *progonečih' me* 11v, *nepriêt(e)l' moih' tač'* 12r, *v' prah'* 41v, *obrazom'* 41v, *skrušit'* 51r, *v' ustêh'* 51r, *i strašan' est' nad' vsêmi* 78r, *tvoih'* 88v, *Milostiv'* 88v, *Gotov' bih' i nêsm'* 106v, *o sud'bah'* 106v, *vidêh'*

konac' 108r, *upvah'* 121v, *strašnih' tvoih'* 122v, *v'zveselet' se* 125r, *guslêh'* 125v, *bog(a)tih'* 134v, a štapić u 3063 slučaja, npr.: *svêstb* 9r, *g(ospod)b* 9r, 88v, *putb* 9r, *Začb* 9r, *Ezikh* 41v, *Krasanb* 41v, *B(og)b g(ospod)b gl(agol)alb estb* 47v, *Êrostb* 51r, *B(og)b* 51r, 78r, *velikh* 78r, *rabovb* 88v, *iscêlûetb* 88v, *vb v(ê)kb* 88v, *m(i)l(o)stb* 114v, *glubinb* 114v, *Začitnikb moi* 121v, *Bl(agoslovle)nb g(ospod)b b(og)b* 121v, 122v, *vb v(ê)kb i vb vêkb vêka* 122v, *Velikh g(ospod)b i hv(a)lanb* 122v, *Oganb* 125r, *gradb* 125r, *d(a)hb* 125r, *piêvicb* 125r, *miromb* 134v itd.

Među hrvatskoglagoljskim fragmentima prvi primjeri gubljenja *jera* na kraju riječi zabilježeni su u *Mihanovićevu fragmentu apostola* iz 12 stoljeća. U CPar se znak za *jer* ispušta na kraju riječi jedino na granici naglasne riječi i naslonjenice, ili u prijedlozima: *prospêjut se* 9r, *poučit se* 9r, *posmêet se* 9v, *v'zgorit se* 9v, *v'dvorit se* 27v, *podal si* 27v, *isp(o)vêst se* 27v, *p(o)m(o)lit se* 29v, *giblût se* 133r, *ot nego* 9v, *ot mene* 9v, *s trepetom'* 9v, *v krêposti* 27r, *v gradê* 29r, *ot tačine* 53v. I na tim se položajima, međutim, često bilježi znak za *jer*, češće *apostorf* (dobar primjer za to je vers: *B(ož)e otrinul' si nasb i razdrušil' si n(a)sb razgnêval' se esi i p(o)m(i)loval' esi* 52r), *priêt' me* 10r, *obhodečih' me* 10r, *protivečih' se* 10r, *iscêlil' me esi* 27v, *izbavil' si me* 28r, *V'zljubil' esi* 47r, 52r, *rodih' te* 100r, *prostrl' esi* 118r, *poznal' si* 118r, *priêl' si me* 118v. Rjeđe je na tom mjestu štapić: *vb vêrê* 29v, *silanb esi* 47r, *požretb ihb* 51r, *iskusilb me esi* 118r, *utv'rjenb e(stb)* 118v.

2.1.1.2. Pisanje *jera* u sredini riječi

U sredini riječi u CPar često se ispušta znak za *jer*: *čto* 37r, 47r, 75r, 121v, 126v, *vsa* 47r, 49v, 50r, 75r, 131v, *gdo* 10v, 15v, 16v, 128r, 129r, *upvah'* 50r, *mnê* 50r, 108r, *ptica* 15r, 74v, 87v, *ênci ovči* 101v, *k' mnê* 102v, *velmi* 102v, 104v, *vsêmi* 102v, *stvorenô* 103v.

Nešto rjeđe u sredini riječi nalazimo *apostrof* ('): *g'do* 16v, 19v, 21r, 97r, *m'nê* 37r, *v'strgnet'* 47r, *pl'tb* 49v, *v'zdamb* 50r, *v'zupvaû* 50r, *p'ticam'* 61v, 71v, *v'zveseliše se* 96r, *ov'ce* 96v, *p'sal'tiru* 97r, *vlatič'stvo* 100r, *napl'nit'* 100r, *V'siê vb t'mê* 100v, *vel'mi* 100v, *ên'ci ovči* 101v, *Č'to* 101v, *v'saka* 101v, *s'tazu* 105v. Najmanje je primjera u kojima se u sredini riječi bilježi štapić: *Vbzvaše* 20r, *sudbhabb* 20v, *vsygda* 19r, 21r, 30v, *ne sьkrih'* 29v, *vьspetb* 50r, *lvnovih'* 50v, *sьgrêšiše* 68v, *sьsudi* 12v, *sьdêla* 12v, *esьm'* 37v, 107v, *vьspet'* 101v, 114r, *sьsêcet'* 114r, *Vbn'mi* 120v, *Vbzvah'* 120v. Pri tome nema neke pravilnosti, tj. naizmjenično se u istim riječima bilježi znak za *jer*, ili ispušta bez obzira na položaj, jaki ili slabi, što pokazuje sljedeći primjer na istoj stranici: *ên'ci ovči* // *ênci ovči* 101v.

Jer se u slabom položaju⁴ najčešće gubi: *zla* 14r, 16v, 23v, 61r, 101r, *ptica* 15r, 87v, *umnožiše* se 24v, 38r, *zlaê* 33r, 61r, *što* 37r, 47r, 50r, *grêšni* 65v, *šgrêšiše* 68v, *grêšnikom'* 81r, *s' srebrom'* 92v, *srebro* 101v, *srebra* 107r, *upvaetb* 114v, *upva* 114v, *vb vsêh'* 116r, 123r, *nad' vsêmi* 117v, *v' vsêh'* 121r. Međutim, katkad se na istom mjestu bilježi *apostrof*: *um'noži* 19r, *z'lih'* 25v, *z'la* 31r, 119v, *s'rebro* 56r, *č'to* 58v, 63v, 64r, *z'lie* 61v, *p'ticam'* 61v, *grêš'nih'* 65v, *grêš'nikovb* 74v/75r, *grêš'nici* 81v, *um'nožit' se* 82r. *Jer* se katkad vokalizira i u slabom položaju: *sasudb* 9v, *vsaku* 11v, *vsake* 12r, *sasučih'* 12v, *sasac'* 22v, *vsaki* 15r, *sanam'* 12r, *v sasudêh'* 61v (ali i *šsudi* 12v), *mazda* 113v, *maglu* 124v. U hrvatskologoljskim je tekstovima vokalizacija česta ispred sufiksa *-skb*, *-stvo* i *-stvie*. U CPar nalazimo sljedeće primjere: *bez'častvo* 16r, *otačastviê* 84v.

Čakavskomu je narječju svojstvena vokalizacija slabih *jerova* i u nepočetnim slogovima poznata kao jaka čakavska vokalnost. Uvjeti čuvanja i vokalizacije slaboga *jera* u čakavskom narječju još nisu posve razjašnjeni (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 80). Primjeri za tipičnu čakavsku jaku vokalnost, vokalizaciju slaboga *jera* na mjestu na kojemu se njegovim gubljenjem pojavljuje neprihvatljiv suglasnički skup (Moguš 1977: 21, Malić 1997: 489): *zala* 12r, *zalaê* 22r, 32r, 48r, *vaz'mi* 27r, *Vaz'mite* 84v, *vaz'mi* 26v, *zali* 38v, 44r, *zalih'* 69v, 76v, 83r, *v zalih'* 96r, *mani* 114r. U CPar nalazimo tipične čakavske lekseme: *Ča* 12v, 104r i *va* 12v, *Ere va me upva* 81v u kojima dolazi do vokalizacije *jera* u jedinom slogu, slično kao i kod zamjenica *sa* (< *sb*) i *ta* (< *tb*). Slično je i u prijedložnoj svezi *zač'* 9r, 10r, 22r, 39v, 40r, (ali i *Skozi čb* 14v). I u *Modruškom urbaru* pisanom stotinjak godina poslije CPar (1486.) na istom području redovito je upitno-odnosna zamjenica *ča* kao i *zač* i usporedno se rabe prijedlozi *va* i *u* (Vulić 2010: 137–138 i 2014: 13). U današnjim ogulinsko-modruškim govorima prefiks *vb* je većinom dao *u*, pod štokavskim utjecajem, dok se odraz *va* očuvao jedino u nazivu blagdana *Vazam* (Vulić 2014: 12).

Vokalizacija *jera* u jakom položaju: *častiû* 12v, *lav'* 14v, 22v, *pakla* 27v, 45r, 76r, *sazda* 30v, *v časti* 42r, 44v, 45r, *v pakli* 44v, *v' pakalb* 49r, 118v, *Vasb* 47r, 119v, *lastb* 47r, 49r, *tada* 47r, 50r, 59r, *v' tamnih'* 77r, *žazlom'* 79r, *čast'* 86r, *lastb* 92r, *od' tam'* 95v, *sazdal' esi* 118v, *častni* 119r, *is tamnice* 121r, *v tamnih'* 121r, *vas' d(a)nb* 108r, *v' san'mi* 78r, *edanb* 132r.

⁴ *Jer* je u slabom položaju na kraju riječi ili ako je iza njega slog s kojim drugim samoglasnikom ili jakim *jerom*, a u jakom je položaju ako je u slogu iza njega slabi *jer* ili ako je jedini samoglasnik u riječi koja nije klitika, pa je onda on nositelj naglaska. V. Mihaljević 2002: 198.

Vokalizacija *jera* provodi se i u onim leksemima koji u suvremenom hrvatskom jeziku u završnom slogu imaju tzv. nepostojano *a*: *sudacъ* 12r, 45v, *ml(a)děnacъ* 12v, *bolězanъ* 12v, 14r, 15v, 36v, 80v, 83r, 102v, *krěpakъ* 12r, 24r, 61r, *v' konacъ* 13r, 108r, *gněvanъ* 15r, *čēnac' 18r, 50v, pēsanъ* 20r, 117v, 125r, 126r, *Sladak' 24v, sladakъ* 31r, *pl'zakъ* 32r, *telac' 45v, studenac' 49v, v' lonac' 52v, Prišlacъ* 59r (ali i *priš'lcъ* 37v), *s' pēsan'û* 60r, *pēsak' 68v, prvēnac' 69v, oganъ* 71r, 89v, 92v, 93v, 103v, 125r, *krasanъ* 72v, *sladakъ i krotakъ* 75v, *strašan' 78r, 84r, 128r, vēran' 79r, 123r, v konac' 79v, ocvirak' 87r, starac' 96v, mudar' 96v, lonacъ* 97r, *konac' 108r, 116, ot konacъ* 116r, *progněvanъ* 129r, *hv(a)lanъ i sl(a)vanъ* 133v itd. I u najstarijoj hrvatskoj pjesmarici se takve riječi najčešće bilježe s *a*: npr.: *bolězan', misalb, ogan', nēsamb, rekalb* (Malić 1972: 95).

U nekim riječima u našim rukopisima ne samo da nema sekundarnoga *jera* već se izgubio i naslijeđeni jaki, npr.: *tvorc, vēnc, konc, igrc, vērn, grěšn, divn, krasn, bezumn, ravn, mladěnc* itd. (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 81). Takve primjere najčešće nalazimo u krčkim rukopisima, npr. u *Brevijaru Vida Omišljanina: korabl' 18b, tvorc' 21c, pavlb 81c, vēncъ* 243b. „Vjerojatno se tu radi o nekoj razvojnoj tendenciji (možda lokalno krčkoj) koja u kasnijemu razvoju nije imala uspjeha. Potvrđuje to i stanje u *I. vrbničkom brevijaru* i vatikanskom misalu *Borg. Illirico 4* gdje je tendencija pisanja bez ikakva samoglasničkoga znaka mnogo jače izražena i dosljednije provedena” (Mihaljević 1997: 133). I u *Akademijinu brevijaru*, istarskom rukopisu s konca 14. stoljeća, česti su takvi primjeri: *koncъ* 2b, *kon'cъ* 4b, 14a, *věncъ* 4d, 14d, *telcъ* 6c, 12a, *tel'cъ* 12c, 25b, *veprъ* 19b, *vēr'nъ* 21b, *divnъ* 22b, 28b, *ognъ* 33b, *věrnъ* 34b... U CPar su prilično česti primjeri u kojima se sekundarni *jer* u tim riječima bilježi: *tel'ca* 27r, 94r, *konъc' 37r, 43r, 52v, 55r, v' kon'cěh' 55r, do kon'ca* 57v, 64v, *do kon(ъ)cъ* 62r, *konъcъ* 71r, *star'ci* 125r, dok su oni u kojima se sekundarni *jer* ne bilježi rjeđi: *v' konc' 19v, voskъ* 22v, 51r, 56v, 85r, *priš'lcъ* 37v. Premda u CPar u ovim leksemima nalazimo tri mogućnosti: primjere u kojima se bilježi znak za *jer*, u kojima je on ispušten, kao i one u kojima se vokalizira, čini se da možemo zaključiti da je najčešća ova treća pojava, po čemu bi taj rukopis pripadao skupini južnih hrvatskoglagoljskih kodeksa.

Treba spomenuti da se u psaltiru CPar katkad ispred slova *Ѣ* i *Ѧ* kod imenica koje završavaju na *-je* ili *-ji* bilježi *apostrof* ili *štapić* npr.: *br(a)tvî* 59r, *pomišlenîbî* 66r, 119r, *skrušenîbî* 94r, *trnîbî* 103v, *v siēnîbî* 129v, *poludanъe* 34r, 50r, *rečenъe* 50r, *ub'ena* 94v *ub'enih' 132v*. U spomenutim se primjerima znakovi za *jer* smjenjuju sa slovom *Ѧ* iz čega se može zaključiti da ti znakovi

nisu samo pokazatelji jotacije glasa *j*, već da označavaju posebno *i* (napeti *jer*) koje se reducira u okolini *j* + *samoglasnik*. To potvrđuje činjenica da se znakovi za *jer* nalaze ispred slova $\mathfrak{H}$ i $\mathfrak{J}$ (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 70). U *Pariškom zborniku* takvi su primjeri rijetki: *par'ê* 97r, *popl'znut'ê* 102v, *ob'ětъ* 128v, *d'êv(a)lb* 129r, *p'êhu* 132v *Pod' sên'û* 17v. Bilježenje glasa *j* znakovima za *jer* još je jedna mlađa grafijska pojava potvrđena u CPar.

U mlađe grafijske pojave koje se rijetko pojavljuju u CPar možemo ubrojiti i uporabu *jera* na mjestu etimološkoga *a*: *Nb te* 28r, pronađene i u rukopisima pisanim arhaičnijim jezikom, npr.: u 2. *vrbničkom brevijaru*: *nb z(e)mli*, *i prosvêti lice svoje nb ni* itd (Mihaljević 2015: 537). I u tekstu *Muke po Mateju* katkad nalazimo takve primjere: *m̃ntizê* MVat₄ 76c, *m̃ntêzê* MOxf₁ 52c umjesto *mantizê*, *m̃gdalêna* MVat₄ 77a umjesto *magdalena* (Šimić 2000: 13). „Navedeni su primjeri siguran pokazatelj da se u pisarevu govoru poluglas već potpuno stopio s *a* i da je izgubljena fonološka opreka među njima, ali se znakovi kojima se bilježio još pojavljuju kao odraz tradicije i rabe (nedosljedno) na mjestima obaju ranijih fonema” (Mihaljević 2015: 537).

Znak za *jer* se u nekim primjerima bilježi na mjestu gdje se nije nalazio: *t'voê* 97r, *s'voem'* 97r, *is'tina* 100v, *t'voe* 123r, *T'voi* 107v, *t'voi* 109r, *t'voee* 109r, 111v, *t'voi* 109r, *t'voû* 109v, *s'tola* 114r.

Zaključno se može reći da je u CPar prilično narušeno pravilno pisanje znaka za *jer*, odnosno norma crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. Podjednako bilježenje *štipića* i *apostrofa* potvrđuje da je taj znak pisaru samo grafijska oznaka što potvrđuje i primjer: *Rodb* i *rod'* 122v.

2.1.2. Pisanje *jata* $\mathfrak{H}$

U hrvatskoglagojskim se tekstovima grafija $\mathfrak{H}$ za *jat* prilično dobro čuva sve do 15. stoljeća, ali se već rano pojavljuju ikavski i ekavski odrazi *jata*, npr. u *Fragmentu Djela Pavla i Tekle* (Grabar 1972), *Pazinskim fragmentima* (Grabar 1973, Mihaljević, Vince 2012: 24) i *Splitskome fragmentu misala* (Štefanić 1957). Proučavajući jezik hrvatskoglagojskih liturgijskih rukopisa Milan Mihaljević zaključio je da se *jat* može pretpostaviti kao dio glasovnoga sustava crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. Pravilna uporaba slova $\mathfrak{H}$ za *jat* najbolje je očuvana u 4. *vatikanskom misalu*, 1. *vrbničkom brevijaru*, 1. *ljubljskom brevijaru*, te u *Pariškom psaltiru*, iako i u njima ima refleksâ, ali su sporadični. Nešto je više refleksâ, iako još uvijek malo, u *Brevijaru Vida Omišljanina* i *Pašmanskome brevijaru* te u *Novakovu misalu* (Mihaljević 1991: 58).

Među hrvatskoglagoljskim rukopisima postoje tekstovi u kojima su zamjene $\mathfrak{h}$ sa $\mathfrak{z}$ ili $\mathfrak{z}$ rijetke, oni u kojima preteže ekavska zamjena, tekstovi s pretežno ikavskom zamjenom kao i tekstovi s miješanim zamjenama prema pravilu Meyera i Jakubinskoga. „Broj zamjena *jata* sa *e* ili *i*, njihova distribucija kao i broj i distribucija primjera hiperkorektne uporabe *jata* za izvorne *e* i *i* ovise o starosti i vrsti teksta, o njegovu predlošku i zemljopisnom podrijetlu, ali i o podrijetlu pisara koji ga je pisao i njegovu stavu prema tradiciji i crkvenoslavenskoj normi” (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 71).

U psaltiru *Pariškoga zbornika* kod *jata*, kao i kod drugih jezičnih obilježja, došlo je do prožimanja staroga i novoga. *Jat* se još uvijek dobro čuva, tj. bilježi u gotovo svim osnovama, npr.: *vêt(a)rb* 9r, *želžnoû* 9v, *v' gnêvê* 11r, *iscêli me* 11r, *Pod' sên'û* 17v, *Pod' sêniû* 18r, *vêtrov'* 18v, *sêmeni* 20v, *Želêt(e)lni* 20v, *svêtilnikъ* 20v, *grêha* 21r, *sême* 22r, 79r, *črêva* 22v, *posrêdê sêni* 23v, *grêh'* 24v, *Ne sêdoh'* 25r, *susêdomъ* 28v, 41r, 71r, *svêdoci* 32r, *vêtra* 32r, *iscêli* 38v, *mêstê* 41r, *s'nêga* 46v, *gnêvb* 66r, *lêta* 66v, *dêla* 67r, 80v, 89v, 118r, *strêli* 67r, *dêl'* 67v, *rêki* 68r, *gnêv'* 68r, *ne vêrovaše* 68v, *kolêna* 70r, *vêč'noe* 70v, *sêdiši* 71v, 86r, *svêdokъ* 79r, *vêranъ* 79r, *lêt'* 80v, *gnêva* 80v, *sêno* 87v, 94r, *cvêt'* 89r, *želêzo* 92r, *gusênice* 92v, *želêz'nie* 95v, *Sêdeče* 95v, *sêdaliči* 96v, *želêti* 104v, *k' zapovêdem'* 106r, *zapovêdi* 109v, 111r, *V'želêh'* 111r, *črêvnago* 113v, *na rêcê* 117r, *sêdosmo* 117r, *pêsanъ* 117v, *obêsismo* 117v, *z'vêzdi* 116v, *prvênce* 116v, *sênb* 121v, *zapovêd'* 125r, *hlêbi* 127r, *strêl'* 129v, *sêdetъ* 134r itd.

Ikavizmi

U psaltiru *Pariškoga zbornika* znatno su češći ikavski nego ekavski odrazi *jata*: *svitъ* 13r, 82r, 127v, *vidit'* 14v, *vidiši* 14v, *zinicu oka* 17v, *luk' miden'* 19v, *riči* 20v, 86v, *svita* 20v, 113v, *Grihe* 21r, 46r, 79r, *grihov'* 22r, 35v, 46v, *s'vity* 23v, 84v, *srizal' esi vriču moû* 27v, *priporučiu* 28r, *nime* 28v/29r, *griha* 29r, *v mih'* 30r, *v' svitu* 30r, 44r, *ne bi* 35v, 48r, *strile* 35v, 113v, *bihu* 36r, *nimi* 36v, *grih'* 36v, 38r, *živity* 38v, *v' prominah'* 41r, *v' svitu* 44r, *zasvidokoû* 45v, *svit'* 45v, 67r, 85r, *Side* 46r, *razdiliše se* 49v, *živihъ* 51r, *v' mirilih'* 53v, *ričъ* 54v, *razdilûetъ* 57v, *živiti* 57v, *Vidiše* 58r, *sijahu* 59r, *živil'* 61v, *s'vita* 62r, *v' mihu* 68r, *likari* 77r, *ot potrebe* 81r, *Gdi* 84r, *snisti* 87v, *vrime* 87v, *na vikove* 94v, *smišaše se* 94v, *midena* 95v, *v'skolibaše se* 96r, *vželih'* 105v, *vidita* 105v, *sidili* 113v, *boliznivi* 113v, *Budita* 114v, *prvin'ce* 116r, *o grisih'* 120r, *pribigoh'* 121v, *Prepivaite* 124r, *naprid'* 128v, *povidili* 132r, *v potrebi* 132v itd.

Ekavizmi

Za razliku od ikavizama, koje nalazimo u većini osnova, ekavizmi su u CPar rijetki i pojavljuju se samo u nekim osnovama: *živet'* 23v, 44v, 60r, 79v, 80v, *ne sedu* 25r, *sedetb* 27r, *svedet'* 59v, *korenien* 71v, *celovasta se* 75v, *beseda* 91r, *Sedi* 100r, *živemo* 102r, *sedošē* 112r, *živeši Počr'pete* 126r. I u drugim hrvatskoglagojskim tekstovima u nekim se osnovama uvriježio ekavski izgovor, npr.: *premo, vera, otveštati, nine*. Za razliku od psaltira u CPar u većini hrvatskoglagojskih misala 14. i 15. stoljeća (*Muka po Mateju*) postoji značajan broj ekavizama, odnosno u gotovo svim misalima znatniji je utjecaj ekavizama nego ikavizama (Šimić 2000: 32). Zanimljivo je da je u prefiksima najčešći ekavski odraz *jata*, pre: *v' prečistih'* 17r, *prečisto* 17r, *prebivae* 18r, *preidoše* 18v, *prelēzu* 19v, *prepoēsa* 19v, *prebivaetb* 20r, *predai* 26r, *premlči* 26v, *prepoēsāl'* 27v, *prebivaūčih'* 28v, *prepitēt'* 30v, *pregrēšet'* 31v, *prev'znesena* 35v, *premlči* 37v, *prezri* 37v, *s prelūbodēinimi* 46r, *preklonenu* 53r, *premlknuše* 58v, *prev'znese se* 85r, *prestupleniē* 86v, *presmikaūcaē se* 90v, *Pred'* 117v, *preurēšene* 122r, *Prepivaite* 124r, *prebivaliči* 128v, *precēlu* 131r, *pregorkim'* 131v. Rjeđi su primjeri s *jatom*, kod nekoliko glagola, a redovito kod glagola *prēditi*: *Prēd'vidēh* 17r, *prēd'idi* 18r, *Prēd'idoše me* 19r, 58r, *prēd'sāl' esi* 21v, *ne prēmłči* 32v, *ne prēd'ložiše* 48r, 76r, *prēd'idet' me* 51v, *prēd'idetb* 58v, *Prēd'idosta* 66v, 110r, *prēd'idet' te* 77r, 85r, *prēd'ideta* 78r, *Prēd'idimo* 83v, *prēcēn'na* 102v, *prēd'ložu* 117v, *prēd'vidil' si* 118r.

U prefiksima se rijetko pojavljuje ikavski odraz *jata*, npr.: *priporučūu* 28r.

Primjer u kojemu se nalaze leksemi s ikavskim ostvarajem *jata* i oni s *jatom*, naizmjenično: *I smišaše se v' narodēh' i na vikove dēla ih'* 94v.

2.1.2.1. *Pisanje jata u gramatičkim morfemima*

U gramatičkim morfemima: u lokativu jednine *a-osnova* i *o-osnova jat* se dobro očuvao, npr.: *v' grobē* 77r, *V rodē i rodē* 77v, *v' istinē* 79r, *v' krovē* 80v, *p'salt'irē* 81v, *v rucē* 83v, *v' gnēvē* 84r, *v' s(vē)tilē* 84r/v, *v' dvorē* 84v, *v' gl(a)sē* 85v, *v zracē* 85v, *v sinoē* 86r, *v' stl'pē* 86r, *na krovē* 87v, *v životē* 91r, *v' eūptē* 93r, *v' san'mē ih'* 93v, *v' glubinē* 96r, *v' sl(a)vē* 97r, *V' bozē* 97v, *v' istinē i pr(a)vdē* 100v, *v zracē* 102v, *v' istinē* 107r, *v' gorē* 111v, *na prēstolē* 115r, *na gl(a)vē* 115v, *na rēcē* 117r, *v' knizē* 119r, *v životē* 123v, *v' bubnē i psal'tirē* 125r, *v' pilistimē* 128v, *o bozē is(us)ē* 130r.

U lokativu je množine glavne promjene imenica u muškome i srednjem rodu dobro očuvan gramatički morfem *-ēhь*: *v' kon'cēh'* 12r, *v' narodēh'* 13v, 84v, 91r, *vь vratēh'* 13v, *v' oblacēh'* 18v, *v' dvorēh'* 55r, 82r, *v' grobēh'* 57r,

v sasudêh' 61v, *v' ustêh'* 69r, *v' selêh'* 69v, 70r, 94r, 103v, *v' hl'mêh'* 70r, *v dëlêh'* 81v, 123r, *v' kolênêh'* 92v, *ni v listêh'* 124r, *v' bub'nêh'* 125v, *v psalmêh'* 130r. Međutim, prilično često kod istih imenica nalazimo *-ihb* što može biti utjecaj ikavskoga govora: *na krilih'* 18v, *si na konih'* 21r, *po dëlih'* 26v, *v krilih'* 42r, *v turnih'* 44r, *v' mirilih'* 53v, *vb vsêh' narodih'* 56v, *v selih'* 60r, *pri krovih'* 68v, *o grisih'* 120r. Neke se osnove javljaju dvojako, i s *ê* i s *i*: *v selêhb / v selihb*, *dëlêh' / dëlih'*, *narodêh' / narodih'*.

Kod imenica *i-deklinacije* nalazimo dvojake primjere, tj. one u kojima se čuva gramatički morfem *-ehb*, tj. nije došlo do preklapanja s glavnom promjenom: *po pohoteh'* 73r, *V zapo(vê)dehb* 100v, 101r, 110v, *v putehb* 114r, i one u kojima je došlo do tog preklapanja: *v' pohotêh'* 14r, *v' neneavistêh'* 14r, *na putêh'* 16r, *v lûdêh'* 32v, 41r, 50v, 67r, 125v, 126r, *v' putêh'* 113v, *vb vsêh' putêh'* 123r, *v kostêh'* 130r.

Do pomaka je došlo kod imenica *s-osnova* srednjega roda koje su preuzele gramatički morfem *-êhb* iz glavne promjene: *na n(e)b(e)sêhb* 112v, *vb v'sêh' sl(o)v(e)sêh'* 123r, *v' čudesêh'* 105r, ali katkad čuvaju gramatički morfem *-ihb*: *n(a) n(e)b(e)sih'* 9v, 64r, 112r, *na kolih'* 21r, *v slovesih'* 46v.

Kod zamjenica je također očuvan *jat*, npr. kod osobnih zamjenica u dativu jednine: *t(e)bê* 32v, *k t(e)bê* 114v, ali i *t(e)bi* 34r, 55v, 56v, 91v, 104r, *tebi* 104r, 104v, 106v, 107v, 110r, 110v, 112r, *mnê* 9v, 10r, 19v, 23v, 28r, 32r, 39r, 119r, 119v, 120v, 121v, 126r, 127v, 134r, u lokativu jednine: *o mnê* 27v, 36v, 38r, 39r, 75r, *vb mnê* 17v, 46v, 48v, 50r, 121r, *po mnê* 39v, ali i *-i*: *vb mni* 119r, *o tebi* 60v, 61r, 75r, 81r. Može se zamijetiti da je u dativu češći mlađi oblik *tebi*, dok je *tebê* rjeđe, za razliku od *mnê / mni* gdje je obrnuto, tj. znatno je učestalije *mnê*.

2.1.2.2. Jat u imperativu

Imperativ se u staroslavenskome jeziku tvorio od prezentske osnove kojoj se u 2. i 3. licu jednine dodaje *-i*, a u množini ostaju prezentski nastavci, samo se tematski morfem *e* mijenja u *ê*. U psaltiru CPar nalazimo sljedeće oblike:

U 1. l. mn. u antifonama i versima koje su prepisane iz nekoga starijega hrvatskoglagoljskoga brevijara prevladavaju stariji oblici imperativa: *vzraduem' se* 25v, *Vskliknêm' se* 36v, *poklonêm' se* 47v, 85v, dok su u psalmima mlađi, hrvatski: *v'znesimo* 31r, *potrêbimo* 73v, *obladaimo* 74r, *vzraduimo se* 83v, *vsklik'nimo* 83v, *Prê'didimo* 83v, *poklonimo se* 83v, *pripadimo* 83v, *plačimo* 83v, *v'zraduimo se i v'zveselimo se* 103v, *idimo* 112r, *V'nidimo* 115r, *poklonimo*

se 115r, *Bl(agoslo)vimo* 133v, *Hv(a)limo* 133v, *prev'znosimo* 133v. Veći broj ovih primjera svjedoči o pomlađenosti rukopisa, jer primjerice za usporedbu u *Akademijinu brevijaru* nalazimo samo jedan takav mlađi imperativ: *molêmo* (Šimić 2014: 38).

U 2. l. mn. također u antifonama i versima nalazimo starije oblike imperativa, tj. one s *jatom*: *Pridête* 25v, 36v, 47v, 58v, 59r, 72v, 85v, *Poklonête se* 27r, 28r, *Vnušête* 43v, 45r, *bl(agoslo)vête* 58v, *vs'kliknête* 86v, 87r. Iznimka su primjeri iz psaltira: *Prinesête* 27r, *R'cête* 55v, 84v. U psalamskom tekstu znatno su češći ikavski oblici: *nakažite se* 9v, *Rabotaite* 9v, *raduite* 9v, *Gnêvaite se* 10r, *ne sbygrêšaita* 10v, *upvaite* 10v, *Postidite se i posramite se* 11v, *Otstupite* 11v, *v'zvēstite* 13v, *hv(a)lite* 23r, 116r, *sl(a)vite* 23r, *Otimite* 24r, *v'zdvignite se* 24r, *Postidite se* 24r, *Prinesite* 27r, *isp(o)v(ê)-daite* 27v, 30r, *dovedite se* 28v, *budite* 29r, *Lûbite* 29r, *tvorite* 29r, *Veselite se* 29v, *sl(a)vite se* 30r, *V'zveličite* 31r, *Pristupite* 31r, *Pridite* 31r, 8rv, *Ne r'cite* 33r, *Obl'cite se* 33r, *v'zveselite se* 33r, 84v, *Uprazdnite se* 43r, *Vskliknite* 43r, 55v, *razdêlite* 44r, *Pridite slišite* 56r, *mudruite* 82v/83r, *navêstite* 84r, *Vaz'mite* 84v, *V'skliknite* 86v, *ičite* 91r, *Prepivaite* 124r, *Ne hotêite* 127r.

Iz izložene se građe može zaključiti da u CPar prevladavaju ikavski odrazi *jata*. Ikavizmi nisu samo oni ostvareni po pravilu Mayera i Jakubinskoga nego i drugi: *v' svitu*, *svita*, *grihov'*, *srizal'* itd. I u jeziku *Blagdanara popa Andrije*, koji pripada krbavskim rukopisima, ikavski su oblici u korijenu riječi pretežniji od ekavskih (Vrana 1951: 112). Ekavizmi su u *Blagdanaru*: *devac*, *devs'tvo*, *grehov'*, *greš'nik'*, *sagrešiti*, *krepač'*, *krepost'*, *licemers'tvo*, *nasledovati*, *utešitel'*, *več'ni*, *nevestica*, *obitel*, *mledni*, *venac*, *bolezan*, *mladenac*, očuvani najvjerojatnije pod utjecajem književnoga jezika, tj. crkvenoslavenskoga (Vrana 1951: 117–118).

Premda u CPar pretežu ikavizmi, u nekim osnovama gotovo redovito nalazimo *jat*, npr. *želêzn-* ili *želêti*, *susêdb*, *vêrn-*, *mêsto*, u drugima njegov ikavski i ekavski odraz: *živety* i *živity*, a u trećima sve tri varijante, *sidi*, *sedi*, *sêdi*. Koliko su leksemi s *jatom* i oni s odrazima ispremiješani pokazuje vers u kojemu nalazimo i grihe i grêhe: *Grihe g'do razumêety ot tainih' moi'* očisti me g(ospod)i ; i ot tujih' prosti rabu tvoemu · Ako mi ne buduty gospodovati tada neporočany budu; i ocêcu se ot grêha naivekšago 21r. I u nekim starim novljanskim rukopisima 14. i 15. stoljeća u riječima istoga korijena nalaze se različiti refleksi *jata* (Vrana 1951: 117).

Iako je *Pariški zbornik* pisao pisar iz okolice Modruša, kad je o odrazu *jata* riječ, on ne odslikava taj govor, jer je izrazito više ikavizama nego

ekavizama. Svi govori izvornoga, tj. starinačkoga stanovništva u središnjoj Hrvatskoj, pa tako i govor ogulinsko-modruškoga kraja temeljno pripadaju čakavskom ikavsko-ekavskom narječju. Ti su govori od 16. stoljeća pretrpjeli utjecaje drugih narječja (Vulić 2014: 10). Pretežno ikavski odrazi *jata* vjerojatno su uneseni zbog namjene teksta redovnicama crkve sv. Julijana kod Šibenika. Nadalje, to bi moglo značiti da Grgur Borislavić nije pisao rukopis u Modrušu, nego vjerojatno, kao što je predmnijevao i M. Tadin, u Šibeniku (Tadin 1954: 31).

2.1.3. Odras glasa *ę*

Staroslavenski prednjojezični nazal *ę* u tekstovima hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika većinom je dao *e*, primjerice u misalima 14. i 15. stoljeća: *načet'* MVat₄ 74c, *načety* MRoč 63c, MNov 75c, *s kletvoû* MVat₄ 75c, *raspeše* MVat₄ 76c, MHrv 74a itd. Kolebanja su prisutna u osnovi *priêti* (stsl. prijêti), *priêt'* MVat₄ 74a, *priêm'* MVat₄ 76b i *priem* MVat₄ 76d, *priemše* MVat₄ 75d, dok ostali misali u istoj osnovi uvijek imaju *priêmty* MRoč 65d, MKoph 69a itd (Šimić 2000: 33–34). Alterniranje izvornoga primarnoga čakavskoga refleksa *a* (< *ę*) poznato je i u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim rukopisima, primjerice u *Petrisovu* i *Koluničevu zborniku*, kao i u djelima hrvatskih protestantskih pisaca i jeziku Marulića, Zoranića, Hektorovića, dok je u *Zadarskom lekcionaru* i *Šibenskoj molitvi* odraz *a* < *ę* (Hercigonja 1983: 321).

U većini istraženih hrvatskoglagoljskih liturgijskih rukopisa izvorni primarni čakavski odraz *a* < *ę* češći je u skupini *ję* > *ja* (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 78–79), kao što je i u *Akademijinu brevijaru*: *poêt' me* 4a, *priêty* 1d, *priêta* 55b, a rjeđi u primjerima *žę* > *ža*, *čę* > *ča* i *klę* > *kla* (Šimić 2014: 25). Slično je stanje i u CPar u kojemu nema potvrda za *čę* > *ča* i *klę* > *kla*, rijetke su za *žę* > *ža*, a najčešće za *ję* > *ja*: *êta e(stb) noga ih'* 13v, *êt' e(stb)* 13v, *poêt' me* 19r, *poêst' ih'* 22r, *êtb* 32r, *êti* 51v, *êmet' ih'* 60r, *êmite* 61r, *êdra* 64v, *poêty ego* 70v, *priêt' ih'* 130v, *priêty* 134v; *žę* > *ža*: *žauće* 95r, 95v, *žanety* 114r.

U jeziku *Blagdanara popa Andrije* kao i u drugim spomenicima novljanškoga područja 14. i 15. stoljeća *ę* redovito daje *a* u oblicima glagola *jęti* i njegovim složenicama, dok kod glagola *začęti* i *počęti* dolaze podjednako odrazi *a* i *e* (Vrana 1951: 129).

U hrvatskoglagoljskim rukopisima *êzikb* i *ezikb* značenjski se razlikuju, *ezikb* se uglavnom upotrebljava u značenju 'govorni organ', npr. u *Akademij-*

jinu brevijaru: podь ezikomь ego trudь i bolěznь 2c, Iže ne ul'stitь ezikomь svoimь 3b, da ne s'grěšu ezikomь moimь 9b. Isto je značenje riječi *językь* potvrđeno u svim slavenskim jezicima pa se pretpostavlja da je to prvobitni sloj praslavenskoga jedinstva (Nedeljković 1970: 45). U starocrkvenoslavenskim se tekstovima *językь* upotrebljava i u značenju 'pleme', 'narod' potvrđenom i u *Akademijinu brevijaru*, većinom pisano kao *ězikь*, a rjeđe kao *ezikь*: *v' glavu ězikь 4b, obladaetь ěziki 5b, I iz'gna ot lica ěziki ihь 18d.* Ista je alternacija uočena i u *Brevijaru Vida Omišljanina* (Mihaljević 1997: 134). I pop Martinac u potresnom zapisu o krbavskoj bitci u *2. novljanskomu brevijaru* također rabi izraz *ězikь* za 'narod': *ūže dvigoše turci (...) proti vsei vseleněi z(e)m(a)lь i obuēm'si vsu grčīū i bulgariū bos'nu i rabaniū nalegoše na ězikь hrvatski.*

I u psaltiru CPar *ezikь* se češće upotrebljava za govorni organ, *pod' ezikom' ego trud' i bolězanь 14r, Skozi sie v'zveseleno bi sr(db)ce moe i vzradova se ezikь moi ; 17r, i ezik' moi prilnu k dušnikom' moimь 22v, ezikь ego v'zg(o)-v(o)rit' sudь 35r, Gov(o)rilь esьm' ezikom' moim' 37r, Ezikь moi pero pisca ; prebr'zo pišuča 41v, ezikь ih' mečь oš'tarь 50v, Ere iz'oš'triše kako mečь eziki svoje 54v, Prověstitь ezikь moi slovo tvoe 111r, izbavi dušu moū ; ot ustanь nepravdnih' ; i ot ezika lьstiva 111v, Prilni ezikь moi k' dušnikomь moimь 117v, Pooš'triše eziki svoje kako z'mie 119v.* To razlikovanje nije strogo provedeno jer se katkad i *ězikь* rabi u istom značenju, npr.: *ěziki svoimi lastivo tvorahu 11v, 16r, Pokrieši ihь v' krově tvoemь ot protivu g(o)v(o)reniē ězikovь 29r (Ps 30,21: od jezika svadljivih), V'zbrani ězikь tvoi ot z'la 31r, Da ne sagrěšu ězikomь moimь g(ospod)i 38v, Potrpi g(ospod)i razdēli ěziki ih' 48v (Ps 54,10: podvoji im jezike = jezik kao sredstvo za sporazumijevanje).*

2.1.4. Slogotvorno *r i l*

U starocrkvenoslavenskoj pisarskoj tradiciji slogotvorno se *r i l* bilježilo u obliku *likvid + jer* što se prenijelo i u hrvatskoglagoljske tekstove. U fragmentima iz 12. stoljeća uz slogotvorno se *r i l* redovito nalaze znakovi za *jerove*, dok u fragmentima iz 13. stoljeća supostoje primjeri *r i l* bez pratećega znaka za *jer* i primjeri sa znakom za *jer*. Najstarije potvrde *r i l* bez znakova za *jerove* su iz *Londonskoga fragmenta brevijara* s početka 13. stoljeća (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 69). U hrvatskoglagoljskim se liturgijskim tekstovima slogotvorno *r i l* dobro čuva sve do konca 15. stoljeća, primjerice u misalskim tekstovima *Muke po Mateju* (Šimić 2000: 35), i u *Akademijinu brevijaru* s kraja 14. stoljeća (Šimić 2014: 26). U neliturgijskim se rukopisima nalaze raznorodne zamjene što ne znači da u

našim govorima u 15. stoljeću nije bilo i neizmijenjenoga izgovora *l* (Damjanović 1984: 65). U nekim se liturgijskim rukopisima iz 15. stoljeća već gdjegdje pojavljuju primjeri zamjene slogotvornoga *l* sa *u*, *ul*, ili *lu*, primjerice u *Newyorškom misalu*: *dul'žna*, *duž'na*, *sulzami*, *sulncu* (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 69). U našim latiničnim spomenicima, primjerice u *Šibenskoj molitvi*, proces prelaženja sonantnoga *l* u *u* ranije započinje (Malić 1972: 114). U najstarijoj hrvatskoglagoljskoj pjesmarici, *Pariškoj*, iz 1380. godine slogotvorno *r* i *l* ne doživljavaju nikakve promjene, tj. pišu se bez popratnih samoglasnika sa znakom za poluglas ili bez njega (Malić 1972: 113). U CPar slogotvorno je *r* i *l* očuvano bez promjene, češće se piše s popratnim znakom za *jer*, gotovo redovito s *apostrofo*m (katkad sa *štapićem*).

Primjeri s *apostrofo*m

pl'ci 9r, *pl'ka* 10r, 62r, *sl'zami* 11v, 113r, *žl'kčine pl'na* 16r, *pl'k'* 16v, *pl't'* 17r, *naplniši me* 17v, *napl'nena* 18r, *m'lnie* 19r, *V' sl'n'ci* 20v, *dl'gost'* 21v, *pl'ku* 23v, *v dl'gotu* 23v, *ne preml'či* 26v, *pl'tb* 26v, *pl'kov'* 30r, *kl'nući* 34v, *pl'nostb* 45v, *sl'zi* 50r, *žl'či* 59v, 132r, *sl'ncem'* 62r, *hl'mi* 62r, 129r, *napl'nit se* 62v, *stl'pi* 65v, *pl'na* 65v, *v' izdl'benih'* 70r, *s'lz'* 71v, *Dl'gotou* 81v, *stl'pê* 86r, *sl'nce* 111v, *Žl'čb* 132r, *sl'nce* 133r, 63v, *tvr'd'* 20v, 79r, *čr'vb* 22r, *kr'vi* 27v, 49v, 51r, *mr'tv'* 28v, *skr'bi* 31r, 31v, 56r, 61v, *Sr'd'ce* 36r, *priskr'bna* 40r, *v skr'bêh'* 42v, *povr'galb* 45v, *smr'tni* 48v, *v kr'vi* 58r, *r'vnikb* 59v, *tvr'do* 60v, *oskr'bil' esi* 64v, *skr'bb* 69v, *pogr'di* 88r, *utvr'di* 92r, 116v, *s'trb* 92v, *gr'tanom'* 102r, *skr'bêh'* 111v, *gr'dil'* 118r, *udr'žit'* 118v, *gr'tanê* 125v.

Primjeri bez *apostrofa*

plna 14r, *klnet'* 16v, *plk'* 19v, *plnostb* 23v, *naplnila se e(stb)* 25v, *plkb* 26v, *premlknuše* 58v, *plče* 72v, *slz'* 74v, *plt'* 74v, *naplnû* 81v, *prodlženo* 111v, *plne* 122r, *mlniû* 132v, *mlnie* 133r, *svrhu* 10r, *svrh'* 15r, *otvrgoh'* 19r, *potvrđi* 21r, *otvrženie* 22r, *utvrženie* 24v, *otvrženb* 29r, *utvrđil' esi* 35v, *otvrg'* 58r, *udržati* 60v, *trpênie* 61r, *udržaše* 63r, *utvrđi* 78r, *vrhu* 83v, 103v, *udržah'* 79v.

Apostrof, znak za *jer*, kao što je vidljivo iz primjera u CPar se bilježi uvijek iza *r* i *l*, što je uobičajeno u hrvatskoglagoljskim tekstovima, a iznimno se znak za *jer* pojavljuje ispred *r* ili *l*, npr. u *Berlinskom misalu* (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 69).

Za razliku od CPar, u *Blagdanaru popa Andrije* slogotvorno je *l* najčešće prešlo u *u*, a slogotvorno *r* je ostalo nepromijenjeno. Sa *l* se piše samo šest riječi: *pln*, *isplni*, *naplni*, *plt*, *plteni*, *slnce*, *slnčeni*, *slza* i *vlhvi*. „Očito je, da se

tu radi o književnim riječima (*plk, plt, vlhvi*), a i o takvima, koje su se često upotrebljavale (*pln, slnce, slza*), pa su u svijesti autora *Blagdanara* postojale čvrste predodžbe o prvobitnom glasovnom stanju ovih riječi i o načinu njihova pisanja u jezičnim spomenicima” (Vrana 1951: 128 i 129).

2.2. Suglasnici

2.2.1. Pisanje *đ*er^{va} ПП (*ǰ*)

Slovo ПП u većini se fragmenata 12. i 13. stoljeća pojavljuje samo u stranim riječima, za grčko i latinsko *g* ispred prednjega samoglasnika, kao i u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima. Slično je i u kasnijim tekstovima, sve do kraja hrvatskoga crkvenoslavenskoga razdoblja, iako se i na tom mjestu od 14. stoljeća smjenjuje s drugim načinima bilježenja glasa *j* (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 63). U CPar prevladava pisanje *đ*er^{va} u domaćim i stranim riječima: *vsajeno* 9r, *Uvijte* 10r, *poħajaeši* 12v, *anj(e)lovь* 12v, *vij'* 13v, 25r, 35v, 42r, *naslajeniê* 17v, *tuji* 20r, *postijeni* 22r, *Utvr'jenje* 24v, *ne saziješ* 26v, *vijû* 25v, *vijahu* 28v, *gajenje* 28v, *vij'te* 31r, *anj(e)lь* 31r, *ugaĵah'* 32v, *nuju* 36r, *tuĵemu* 41r, *postijeni sut'* 48r, *tuji* 48r, *anj(e)l(o)v'* 48v, 68v, *v žeji* 53r, *b'ĵu* 53v (=bdjeti), *raĵaući* 55r, *ishoĵaše* 57r, *mimohoĵaše* 57r, *pogr'ĵuete* 57v, *Zapov'ej'* 58r, *sijahu* 59r, *rji* 69v, *po anj(e)lih'* 69v, *poji* 70r, *jeval'* 73v, *V'sajeni* 82r, *nenavijte* 85r, *taje* 88r/v, *zijuť* 113v, *levjiinь* 116v. Od početka 14. stoljeća u hrvatskoglagoljskim tekstovima slovo ПП služi za bilježenje glasa *j* bez obzira na njegovo podrijetlo, potvrde za to u CPar: *ĵil'* 88v, *ĵiše* 68v, *poĵiše* 69v, *poĵiše* 92v, *v trublah' voj'niħ* 85v, *ne ĵidih'* 87r, *ĵiste* 113v.

Tradicionalni način bilježenja *žd* potvrđen je samo osam puta, i to uglavnom u antifonama i versima, starijem tekstu preuzetom iz nekoga hrvatskoglagoljskoga brevijara koji nije pomlađen za razliku od psalama, npr.: *Daždь n(a)мь* 52r, *V'rovahь tēmžde* 103r, *Ače ne g(ospod)ь sьziždety domu vsue trudet' se ziždučei · B(e)r(a)š(ь)* 113v, a u psalmu: *Ako ne g(ospod)ь sьziĵety domu ; zamanь trudiše se ki zijuť ego* 113v. U samom psaltiru *žd* nalazimo vrlo rijetko: *droždi* 65v, *ispražd'neni* 65v, *ždrěbu* 70r, *kžd'e* 130v.

Pisanje samo susjednih samoglasnika, tj. utjecaj govornoga jezika nalazimo u primjerima: *da ne postiû se* 24r, 28r, *meû* 25r, 57v, 77r, *poħaêû* 25v, *Ne predai* 26r, *vzdai* 26v, 82v, *Dai* 26v, *roen'* 76v, *takoe* 77v, 124v, *Prehoêh'* 86v, *gospoe* 112v, *prie* 49r, *meûrami* 57v, *prihoêhu* 69r, *žauče* 95r. Po ovom obilježju *Pariški zbornik* pripada južnoj skupini hrvatskoglagoljskih rukopisa, tj. zadarsko-krbavskoj, za razliku od sjeverne krčko-istarske u

kojoj prevladava tradicionalna grafija sa *žd* (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 63).

Katkad se u našim rukopisima na mjestu praslavenske skupine *tj umjesto **ѡ** pojavljuje slovo **Ѣ**, potvrda za to u CPar je primjer: *v' odiji pozlačeni* 42r. Najstarija potvrda za takve zamjene je u *Pazinskom fragmentu Nikodemova evanđelja* (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 64). Većina hrvatskoglagoljskih rukopisa u kojima je zabilježena ova pojava veže se za otok Krk „... otvoreno je pitanje je li tu riječ o kakvoj lokalnoj glasovnoj promjeni (*č – j*) ili je u pitanju samo grafijska pojava koja bi mogla biti povezana sa stanjem u hrvatskoj ćirilici (bosančici) gdje je pisanje slova *đerv* za *ć* uobičajeno” (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 65, Mihaljević 2015: 539).

2.2.2. Slovo **Ѣ** / **ѣ**

U hrvatskoglagoljskim se rukopisima do sredine 14. stoljeća slovo **ѣ** (*f*) pojavljuje samo u stranim riječima, u kojima se ipak zamjenjuje sa **Ѣ** (*p*), tako je primjerice u *Grškovičevu fragmentu apostola* ime *Filip* zapisano kao *filipъ* i više puta slovom **Ѣ** (*p*), *pilipъ*, *pilipu*, *pilipa*. Od sredine 14. stoljeća slovo *f* se počinje mjestimice pojavljivati i u domaćim riječima, najčešće u riječi *ufati* (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 65–66). I u tekstu *Muke po Mateju* u većini hrvatskoglagoljskih misala prevladava starije pisanje, tj. slovo *p*, dok se slovo *f* pojavljuje sporadično u *Berlinskom*, *Newyorškom*, *Ročkom* i *Senjskom misalu* (Šimić 2000: 41). I u 2. *vrbničkom brevijaru* svi su primjeri pisani sa *p*, npr.: *apetъ*, *kaêpê*, *antipona*, *pilusopъ*, *dva serapima* itd (Mihaljević 2015: 540).

U psaltiru CPar *upvati* je uvijek u starijem obliku, dok su pojedine strane riječi pisane naizmjenično s *p* i s *f*: *upvaût' 9v*, *11r*, *upvaite 10v*, *upvah' 11v*, *17r*, *24r*, *25r*, *upvaûcih' 17v*, *upvaûcim' 19v*, *epremovo 70v*, *osipa 71v*, *upvaûčago 75v*, *v'zupvaû 81r*, *paraona 116r*, *117r*, *sul'furb 15r*, *efraim' 52v*, *97r*, *efremovi 67v*, *68v*, *efrainom' 71v*, *belfegoru 94r*, *finesъ 94r*, *faraonъ 128v*, *ot gori farani 129r*.

S obzirom na to da je u cijelom tekstu psaltira slovo **ѣ** (*f*) zapisano samo 10 puta i to sve u stranim riječima, možemo reći da je u CPar po ovom obilježju očuvano starije stanje u kojem su rijetki mlađi primjeri.

2.2.3. Odras suglasničkih skupina *tj, *skj i *stj

U tekstu se na mjestu starih suglasničkih skupina *tj, *skj i *stj rabi grafem **ѡ**, tj. podjednako za *ć* kao i za *šč*, npr.: *v taće 24r*, *taćine za taćee 28r*,

pozlaćeni 42r, h'čere 42r, h'či 42r, boečim' 52v, bl(a)gověstuûčim' 57v, poučimь 58r, nič' i boleč' 60r, ničimь 62r, Mačenie 71r, lûbečim' 110v, s' goručimi 111v, Ače 113r, 113v, ziždučei 113v, prevraćeni 130v, zapečaćena v' skrovičih' 132r itd.

Bilježenje č s pomoću dva grafema ШШ ili ШШШ u hrvatskoglagoljskim je liturgijskim tekstovima rijetkost, npr.: u *Baromićevu brevijaru: šćapь 252a, u 19. vatikanskom brevijaru prašćaše 317b, štola u 4. vatikanskom misalu 206d, Novakovu misalu 216b itd (Mihaljević 2009: 298).*

2.2.4. Rotacizam

U hrvatskoglagoljskim je spomenicima ponegdje potvrđena zamjena ž sa r između samoglasnika, tj. rotacizam. Primjeri za tu promjenu češći su u mlađim rukopisima, tj. u 15. i 16. stoljeću, npr. u *Hrvojevu misalu* iz 1404. godine, *Newyorškom misalu* iz sredine 15. stoljeća, tiskanom *Senjskom misalu* iz 1494. i *Brozićevu brevijaru* iz 1561. godine, ali se sporadično nalaze i u drugim rukopisima, češće u rubrikama (Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 85). Ovu je pojavu zabilježio i Josip Vrana u jeziku *Blagdanara popa Andrije* iz 1506. godine, npr.: *moreš', more, izrene, ere, nere, ûre* itd (Vrana 1951: 133).

U *Pariškom zborniku* su za tu pojavu najčešće oblici sa zamjenicom že, tj. *re: ere 9r, 12v, 21v, 101r, 103r, 105v, 106r, 106v, dari 39v, 126v, 129v, 131v, nere 37v, 47r, 51r, 74v, 103r, 106v, nigdore 119r*. Manje je takvih primjera u oblicima glagola moći: *Iz'nemore 28v, v'zmore 47v, moret' 68r, 132v, i gnati: izrenut' 35v, porenu 19v, 128r, Razreni 51v*, u kojima su zabilježeni i stariji oblici, *pomoženzь esьm' 26v, Pomožet bo imь 35v, pomožet' emu b(og)ь 42v, v'zmožetzь 78v, iznemože 95r, pomože 96v, premoženzь 127r*.

U samom tekstu psaltira stariji oblici s česticom že, *daže, neže, eže* nisu zabilježeni, nego samo u antifonama: *An(tiponь) · Mi že živi bl(agoslo)vimь g(ospod)a otselê · do v(ê)ka 102r, eže: An(tiponь) Se kol' dobro i kol' krasno eže žiti bratii v kupь B(e)r(a)š(ь) B(e)r(a)š(ь) · Vsa eliko 115v*. To je još jedna potvrda da su antifone, kapituli, responzoriji i bitatoriji u ovom rukopisu, pisani arhaičnijim jezikom od samoga psalamskog teksta prepisani sa starijega predloška (Šimić 2003: 287).

Iz navedenih se primjera može zaključiti da je CPar najstariji hrvatskoglagoljski rukopis u kojem se često provodi rotacizam. Ta je pojava zabilježena i u *Modruškom urbaru*, a sačuvana je sve do danas u modruškom govoru kao i u jeziku Hrvata u dijaspori čiji su pretci iz središnje Hrvatske (Vulić 2010: 139 i 2014: 16).

2.2.5. Udvojeni suglasnici

U hrvatskoglagoljskim je tekstovima često udvajanje suglasnika koje se katkad piše s apostrofom između njih, a katkad bez njega. Udvojeni se suglasnici mogu podijeliti u četiri skupine: 1. u stranim riječima, 2. na granici prefiksa i korijena, 3. u sufiksima, 4. u korijenu riječi (Mihaljević 2008: 43–64, Hrvatski crkvenoslavenski jezik 2014: 72–75).

1. za pisanje udvojenih suglasnika u stranim riječima u psaltiru CPar nalazimo svega nekoliko potvrda: *Mir'ra* 42r, *man'nu* 68v, *an'ne* 127r, *gomor're* 132r.

2. znatno je češće udvajanje suglasnika na granici prefiksa i korijena: *Rass'trgnimo* 9v, *razžeži* 25r, *raz'sudi* 40r, *rassipa* 48r, *rassêkoše* 64v, *ras'stvarah'* 87v, *Rassuše* 120v, *poddaeši* 121v.

3. najčešće je udvajanje suglasnika u sufiksima koje se katkad piše s apostrofom između njih, (iznimno štapićem), a katkad bez ikakvoga znaka: *ogan'ni* 18v, *istinni* 20v, *ogannuû* 21v, *iskr'nnim'* 26v, *istin'ni* 28r, 105r, *desetostrunnê* 30r, 122r, *edin'no* 30v, *stran'nik'* 37v, *neistin'na* 37v, *inoplemennici* 52v, *strannik'* 59r, *bezakon'nihb'* 63r, *bezakonnim'* 65v, *inoplemen'nici* 73v, *iskr'nnago* 77v, *polud(ь)nbnago* 81r, *desetostrun'nê* 81v, *istukan'naê* 85r, *iskrn'nega* 87r, *pustin'nêi* 87v, *vnutrnnaê* 88v, *is'tukan'nim'* 94v, *d(a)nbnice* 100r, *prêcên'na* 102v, *Pêsan'nê* 106r, *ûtrn'ne* 114v, *edinno* 120v, *konnici* 128v, *neprestannim'* 134v itd.

4. za četvrtu skupinu udvajanja suglasnika u korijenu riječi nema mnogo primjera, tj. samo *s'žžetb* 43r, *sbžžetb* 131v, dok su češći oni analogijski oblici s *e* između dvaju suglasnika: *vžeže* 24v, *ne raz'žeže* 69r, *Požeženy* 79r, *razžeže* 92r, *Razžeženo* 109v, *ožežetb* 111v.

2.2.6. Vitacizam / betacizam

Tekstovi u CPar, kao što je već spomenuto, prevedeni su prema latinskome i više puta prilagođavani, primjerice *Muka po Marku* (Badurina Stipčević 2014: 148). Međutim, u ovom se tekstu još naziru ostaci starijeg, tj. grčkoga predloška što se na fonološkoj razini odrazilo i kao vitacizam. To znači da se grčki glas *beta* u posuđenicama preuzima prema postklasičnom grčkom izgovoru, kao *v*: *livan'skie* 27r, *livan'skoga* 27r, *livanskie* 35v, *livana* 62v, *livan'ski* 82r, *na herovimê* 86r, dok se one s latinskim posredstvom preuzimaju kao *b*: *herubinb'* 18v, *abraamlim'* 43v, *beniêminb'* 58r, *ot' basana* 58r, *arabsci* 62v, *arab'ska* 62v, *herubini* 71v, *ben'êminom* 71v, *babilonê* 76v, *basiliska* 81v, *abramle* 91v, *k' abramu* 91v, *v orebê* 93v, *abirona* 93v, *belfegoru*

94r, *bar'barovb* 101v, *basanska* 116r, 117r, *babilon'scēi* 117r, *babilonska* 117v (nema *vavilon*).

Može se zaključiti da u ovom glasovnom obilježju u psaltiru uz znatniji latinski utjecaj, betacizam, još uvijek nalazimo i grčki, vitacizam, primjerice u osnovi *livan*- redovito, što sve skupa svjedoči o previranjima u ovom rukopisu.

2.2.7. Suglasnička skupina *čr*

Svi hrvatskoglagoljski tekstovi, kako liturgijski tako i neliturgijski, sve do kraja 15. stoljeća dobro čuvaju staru suglasničku skupinu *čr*. Takvo dosljedno čuvanje te skupine u tekstovima 15. stoljeća potvrđuje da do promjene *čr* > *cr* u čakavskim govorima nije dolazilo sve do kraja 15. stoljeća, „...jer bi, u protivnom, govorna situacija ostavila vjerojatno makar i sporadičnih tragova u tekstovima” (Damjanović 1984: 75). U jeziku *Blagdanara popa Andrije* (1506.) iz Novog Vinodolskog također je dosljedno očuvana suglasnička skupina *čr* kao i u sadašnjem novljanskom govoru, npr.: *črvlenu*, *črvlenim*, *črni* itd (Vrana 1951: 133).

Suglasnička skupina *čr* je dosljedno očuvana u tekstu psaltira CPar, tj. nema promjene u *cr*: *čr'vb* 22r, *ot črēva* 22v, 51r, 118v, *črēp'* 22v, *is črēva* 61r, 100r, *črmnoe* 93v, *čr'mnēm'* 94r, 117r, *črēvnago* 113v, 114r, *Počr'pete* 126r, *črmnem* 128r. Treba napomenuti da se stara inicijalna skupina *čr* još uvijek čuva u starinačkim govorima modruškoga kraja (Vulić 2014: 16).

2.2.8. Ostale mlađe fonološke pojave

U mlađe jezične osobine, utjecaj govornoga jezika, mogu se ubrojiti primjeri jednačenja po mjestu tvorbe *š nim'* 19r, 81v, *š' nimb* 46r, *š' neū* 83r, koji su i danas očuvani u govoru modruškoga kraja (Vulić 2014: 16). Slični su primjeri zabilježeni i u *Akademijinu brevijaru*: *š nimb ne êdêêhb* 23c, *stvoriti š [nimi]* 31a, *š neū budête obilovati* 40d, *vnide š nimb na brakb* 60b, *š nimi vzwēstimb g(ospod)na vskrēšeniē* 63a, *vstaše š nimb* 63b (Šimić 2014: 86).

U čakavskom je narječju poznata promjena suglasnika *k* u *h*, a u *Pariškom zborniku* ona je očuvana kod imenice *hči*, koju nikada ne nalazimo kao *kči*: *hčere sionove* 13v, *hčere tirove* 42r, *hčere kraleve* 42r, *h'či* 42r, *hčere kralew'* 42r, *hčeri ūdēiskie* 44r, *hčere sionove* 64r, *hčeri ūdēiskie* 85r, *hčeri svoje* 94v, *hčeri svojh'* 94v, *H'či* 117v, *Hčere ih'* 122r, *hčere* 131r. I u *Blagdanaru popa Andrije* zabilježeni su slični primjeri, *h'či*, *hčerū*, *hčer*, ali i *k'či* (Vrana 1951: 132). Ista je pojava zabilježena i u glagoljskim ispravama sa šibenskoga područja iz 1547. do 1774. godine, npr. *hči* (Šupuk 1957).

Fonem *l*- čuva se na kraju sloga u m. r. glagolskoga pridjeva radnog u primjerima: *pominal'* 11v, *otšal'* esi 14r, *prêd'sal'* 21v, *istrgal'* si me 22v, *pomogal'* bi 22v, *spasal'* me esi 27v, *srizal'* esi 27v, *sp(a)sal'* esi 28r, *izag'nal'* 40v, *povrgal'* 45v, 126v, *rekal'* 49r, *v'znesal'* si me 52v, *V'sal' bo e(stv)* 128v, *sdêlal'* esi 128v, *ssal'* 131r, i u imenicama: *v' pakal'* 13v, 28v, *oral'* 130v, *kozal'* 131r. Slične primjere nalazimo i u 2. ljubljanskom (beramskom) brevijaru, npr.: *êval* že 111a, *rekalb* 111a, 111c, *otšalb* 114b, 114c, *ostavalb* 114c. Isto je zabilježeno i u *Modruškom urbaru* (Vulić 2010: 139), a svojstveno je i danas starinačkim ogulinsko-modruškim govorima (Vulić 2014: 14).

Od mlađih jezičnih karakteristika, kao utjecaj govornoga, čakavskog, jezika svakako treba spomenuti primjere *Vz'resti* 130r i *Bl(agoslovi)te v'sa restučaê na z(e)mli g(ospod)a* 133r. Taj prijevój *ra > re* je svojstven čakavskim i štokavskim govorima, a pojavljuju se u leksemima *rebac*, *resti*, *kresti*, *greb*, *greblje*, *tepal*, *tepliti* (Finka 1968: 11), npr. kod moliških Hrvata: *repac*, *krest*, *rest* (Lisac 2003: 52). Ovaj prijevójni lik *e* u korijenu nekih riječi zabilježen je i u govoru Imotske krajine: *greb*, *greblje*, *jarebac*, *rest*, *narest* itd (Lukežić 2003: 10). U hrvatskoglagoljskim je rukopisima potvrđen leksem *rebac*, *ne prêvitaet' rebacv v gorah' da na g(ospod)a upvaût'* BrVat₅ 48d, BrN₂ 49b, BrBar 130d, *ovo učinena esam' k(a)ko rebac' êt' mriži i k(a)ko riba na udici* COxf 25a. Slična je promjena potvrđena i u *Žićima svetih otaca*, latiničnom rukopisu iz 14. stoljeća: *teploti*, *resti*, *izreste* (Malić 1997: 494). Svakako treba spomenuti da je i u bosansko-humskim rukopisima zapisan oblik *greb*, npr. u *Vrutočkom evanđelju* s kraja 14. stoljeća (Kuna 2008: 110).

3. Zaključak

Pariškom ili *Borislavičevu zborniku* među hrvatskoglagoljskim rukopisima pripada posebno mjesto, ponajprije kao najstarijemu zborniku koji se svojim prijevodom prilično razlikuje od ostalih rukopisa iz 14. stoljeća. Misni red i kanon u njemu predstavljaju prvotnu redakciju glagoljaškoga sakramentara u Hrvatskoj prije franjevačke reforme u 13. stoljeću, a tekst *Očenaša* razlikuje se od svih ostalih u našim spomenicima. Psaltir s kanticima u ovom je rukopisu u odnosu na druge hrvatskoglagoljske tekstove jezično najizrazitije pomlađen te prožet govornim značajkama, tj. čakavskim. Neka su jezična obilježja općečakavska, dok su druga svojstvena samo nekim govorima, najčešće modruško-ogulinskom govoru. Nadalje, *Pariški zbornik* jedini je veći hrvatskoglagoljski rukopis vezan za šibensko područje.

Na temelju grafijsko-fonološke analize je utvrđeno da *jer* u ovom kodeksu više nije imao fonološku vrijednost, već se bilježio kao znak pisarske tradicije. Važno je napomenuti da se na kraju riječi u *Pariškom zborniku* znatno češće bilježi *apostrof* nego *štapić*, što je odlika najstarijih hrvatskoglagoljskih liturgijskih rukopisa, primjerice 4. *vatikanskoga misala* i 1. *vrbničkoga brevijara*.

Premda je *Pariški zbornik* djelo pisara iz okolice Modruša, odraz *jata* ne odražava njegov govor jer je izrazito više ikavizama nego ekavizama. Svi govori autohtonoga, tj. starinačkoga stanovništva u središnjoj Hrvatskoj temeljno pripadaju čakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu, pa tako i govor ogulinsko-modruškoga kraja. Iz izložene se građe može zaključiti da u CPar prevladavaju ikavski odrazi *jata*. Ikavizmi nisu samo oni ostvareni po pravilu Mayera i Jakubinskoga, nego i drugi, npr.: *v' svitu, svita, grihov', srizal'* itd. Možda se može pretpostaviti da su ikavizmi uneseni zbog namjene teksta *prizidnicama* crkve sv. Julijana kod Šibenika. To bi moglo navesti na pretpostavku da Grgur Borislavić nije pisao rukopis u Modrušu, nego vjerojatno u Šibeniku, kao što je predmnijevao i M. Tadin.

Kad je riječ o izvornom primarnom čakavskom odrazu *a < ę*, stanje u CPar podudara se s većinom istraženih hrvatskoglagoljskih liturgijskih rukopisa: izvorni primarni čakavski refleksi *a < ę* češći je u skupini *ję > ja*, a rjeđi u primjerima *žę > ža, čę > ča* i *klę > kla*.

Slogotvorno je *l i r* dobro očuvano bez promjene u CPar, a češće se piše s popratnim znakom za *jer*, te gotovo redovito s *apostrofom* (katkad sa *štapićem*).

U domaćim i stranim riječima ovdje prevladava pisanje *đerva*, slično kao u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima sve do kraja hrvatskoga crkvenoslavenskoga razdoblja, dok se *žd* iznimno rijetko pojavljuje i to uglavnom u jezično starijem tekstu, tj. antifonama i beršima. Prilično su česti i primjeri pisanja samo susjednih samoglasnika, što se može pripisati utjecaju čakavskoga govora.

U vezi s pisanjem *p/f* u CPar možemo uočiti da se glagol *upvati* pojavljuje uvijek u starijem obliku, dok su pojedine strane riječi pisane naizmjenično sa *p* i sa *f*. S obzirom na to da je u cijelom tekstu psaltira i kanticima slovo Φ (*f*) zapisano samo 10 puta, i to sve u stranim riječima, možemo reći da je u ovom tekstu po ovom obilježju očuvano starije stanje.

Iz navedenih se primjera može zaključiti da je CPar najstariji hrvatskoglagoljski rukopis u kojem se često provodi rotacizam. Ta je pojava

zabilježena i u *Modruškom urbaru*, a sačuvana je sve do danas u modruškom govoru kao i u jeziku Hrvata u dijaspori čiji su preci iz središnje Hrvatske.

Kao što je već spomenuto, tekstovi su u CPar prevedeni prema latinskome i više puta prilagođavani, no u ovom se tekstu još naziru ostaci starijega, tj. grčkog predloška što se na fonološkoj razini odrazilo i kao vitacizam u riječima: *livan'skie*, *livan'skoga*, *livanskie*, *livana*, *livan'ski*, *na herovimê*, dok je u nekima betacizam: *herubinъ*, *abraamlim'*, *beniêminъ*, *ot' basana*, *arabsci*, *arab'ska*, *babilon'scêi*, *babilonska*.

Suglasnička skupina *čr* dosljedno je očuvana, tj. nema promjene u *cr*, npr.: *čr'vb*, *ot črêva*, *črêp'*, *črmino*, *čr'mnêm'*, *Počr'pete* 126r. Treba napomenuti da se stara inicijalna skupina *čr* još uvijek čuva u starinačkim govorima modruškoga kraja.

U čakavskom je narječju poznata promjena suglasnika *k* u *h*, a u *Pariškom* je *zborniku* ona očuvana kod imenice *hči* koja se nikada ne pojavljuje kao *kči*, *hčere sionove*, *h'čere tirove*, *h'čere kraleve*, *h'či*, *h'čere sionove*, *hčeri svojih'*, *H'či* itd. I u *Blagdanaru popa Andrije* zabilježeni su slični primjeri.

Fonem *l*- čuva se na kraju sloga u muškom rodu kod glagolskoga pridjeva radnog: *pominal'*, *otšal' esi*, *prêd'shal'*, *istrgal' si me*, *pomogal' bi*, *spasal' me esi*, *srizal' esi*, *sp(a)sal' esi*, *rekal'*, *v'znesal' si me*, *V'shal' bo e(stb)*, *ssal'*, a rjeđe u imenicama: *v' pakal'*, *oral'*, *kozal*. Slične primjere nalazimo i u 2. *ljubljskom (beramskom) brevijaru*, npr.: *rekalb*, *otšalb*, *ostavalb*, te u *Modruškom urbaru*, kao i u današnjim starinačkim ogulinsko-modruškim govorima.

I na koncu da zaključim: u *Pariškom* su *zborniku* očuvana neka obilježja modruškoga govora koja i danas postoje u starinačkim čakavskim govorima toga kraja, a neka i u polustoljetnoj hrvatskoj dijaspori u Austriji i Mađarskoj, dok su pretežiti ikavizmi mogli nastati kao nakana pisara da prilagodi rukopis čitateljicama. Premda se jezik pisanih spomenika ne može poistovjetiti s pisarevim govorom ili govorom njegova kraja, ipak možemo tvrditi da se jezik pisanih spomenika nije temeljio samo na književnom jeziku, nego i na onodobnim govorima. To potkrjepljuju brojni primjeri utjecaja govora u jeziku *Pariškoga zbornika*. Možda će sustavan jezični opis ovog rukopisa pomoći pri rekonstrukciji hrvatskih govora 14. stoljeća iz okolice Modruša, slično kao jezik *Modruškoga urbara* koji je znatno više temeljen na onodobnim organskim govorima nego što se do sada pretpostavljalo. To se pokazalo pri usporedbi gramatičkih obilježja i leksika s mjesnim govorima autohtonoga stanovništva te s petrificiranim jezičnim obilježjima u jeziku dijaspore.

Nije nevažno spomenuti da se među svim hrvatskoglagoljskim rukopisima u građi za *Rječnik hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika* Šibenik spominje jedino u ovom zborniku. Ovo je najveći hrvatskoglagoljski rukopis vezan za Šibenik i jedini za koji se zna da je pisan za ženski samostan, tj. za *prizidnice* crkve sv. Julijana. Vjerojatno je zbog namjene teksta redovnicama koje nisu znale crkvenoslavenski jezik ovaj rukopis prilično pohrvaćen za razliku od ostalih hrvatskoglagoljskih psaltira u brevijarima koji čuvaju stariji prijevod. Redovnice su slušale i čitale božju riječ na hrvatskom jeziku, tako primjerice u Šibeniku u 17. st. ni redovnice ni plemićke djevojke u benediktinskom samostanu nisu znale talijanski, nego samo hrvatski (Stošić 1934: 9).

U *Pariškom zborniku* tekst je prepisivan sa starijega predloška pisanoga starijim jezikom hrvatske redakcije, koji se u ovom prijepisu pohrvaćuje, ali ne posve dosljedno, tako da supostoje stariji i mlađi jezični elementi iz obaju sustava, tj. staroslavenskoga i hrvatskoga. Prema klasifikaciji Stjepana Damjanovića ovaj rukopis pripada hrvatsko-staroslavenskomu idiomu, tj. miješanom tipu jezika sastavljenom od staroslavenskih i starohrvatskih elemenata, pri čemu je došlo do njihove naizmjenične uporabe u istom tekstu, čak i u istoj rečenici (Damjanović 2000: 29). Hrvatska redakcija crkvenoslavenskoga jezika nije nastala samo kao utjecaj narodnoga jezika na staroslavenski nego i kao postupna integracija elemenata narodnoga jezika u staroslavenski jezik, što se dobro očituje u ovom tekstu.

Kratice hrvatskoglagoljskih rukopisa

BrVb₁ – 1. *vrbnički brevijar*, 13.–14. st., Vrbnik, Župni ured.

BrVat₅ – 5. *vatikanski brevijar*, sredina 14. st., Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg illir.* 5.

BrLab₁ – *Ljubljanski brevijar*, kraj 14. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 161*.

BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav.* 3.

BrPm – *Pašmanski brevijar*, druga polovica 14. st. i 15. st., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *III b 10*.

BrN₂ – 2. *novljanski brevijar*, 1495., Novi Vinodolski, Župni ured.

BrBar – *Baromićev brevijar* (tiskan), Mleci (Venecija) 1493.

CPar – *Pariški zbornik*, 1375., Pariz, Bibliothèque Nationale, sign. *Slave 73*.

- COxf – *Oxfordski zbornik*, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sign. *Ms. Canon. Lit. 414*.
- MVat₄ – 4. *vatikanski misal*, najstariji hrvatskoglagoljski misal s početka 14. stoljeća, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 4*.
- MNov – *Novakov misal*, 1368., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 8*.
- MKoph – *Kopenhagenski misal*, kraj 14. st., Kopenhagen, Det Kongelige Bibliotek, sign. *Ny kongelig Samling 41b*.
- MRoč – *Ročki misal*, 1420., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav 4*.
- M Hrv – *Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*, oko 1404., Carigrad, Topkapi Saray.
- MOxf₁ – 1. *Oxfordski misal*, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sign. *Ms. Canon. Lit. 373*.
- PsPar – *Pariški kodeks* (zbornik), 14. stoljeće, Pariz, Bibliothèque Nationale, sign. *Slave 11*.

Literatura

- Badurina Stipčević, Vesna (2001) „Tekstološke odrednice hrvatskoglagoljske Muke Kristove”, *Zbornik Muka kao nepresušno nadahnuće kulture*, ur. Jozo Čikeš, Zagreb, 41–51.
- Badurina Stipčević, Vesna (2003) „Toponim Kalvarija u hrvatskim biblijskim prijevodima”, *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, Zbornik Muka kao nepresušno nadahnuće kulture*, ur. Jozo Čikeš, Zagreb, 185–196.
- Badurina Stipčević, Vesna (2014) „*Muka Kristova po Marku* u hrvatskoglagoljskom Pariškom zborniku *Slave 73*”, *Glagoljaška Muka Kristova. Odabrane kulturološko-filološke studije*. ur. Antonija Zaradija Kiš i Mateo Žagar, Zagreb i Pazin, 139–171.
- Badurina Stipčević, Vesna (2016) „Prilog istraživanju ličkih glagoljskih rukopisa: *Muka svete Margarite u Pariškom zborniku Slave 73 (1375)*”, *Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu. Meandrima hrvatskoga glagoljaštva*, ur. Tanja Kuštović i Mateo Žagar, Zagreb, 9–23.
- Bogović, Mile (1991) „Crkvene prilike u Rijeci i u biskupijama senjskoj i modruškoj ili krbavskoj u Kožičičevo doba”, *Zbornik radova o Šimunu*

- Kožičiću Benji u povodu 450. obljetnice smrti Šimuna Kožičića Benje*, ur. Anica Nazor, Zagreb i Zadar, 65–75.
- Bratulić, Josip (1988) „Glagoljica i glagoljaši na području krbavske biskupije”. *Zbornik Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, ur. Mile Bogović, Rijeka i Zagreb, 103–112.
- Bratulić, Josip (2017) *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz Zbirke Stjepana Ivšića 1100.–1527. Acta croatica*, Hrvatski spomenici. Knjiga 1, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Damjanović, Stjepan (1984) *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.
- Damjanović, Stjepan (2000) *Filološki razgovori*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Damjanović, Stjepan (2008) *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Eterović, Ivana (2016) „O jeziku hrvatskoglagoljskih zbornika neliturgijskoga sadržaja: perspektive novih istraživanja”, *Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu, Meandrima hrvatskoga glagoljaštva*, ur. Tanja Kuštović i Mateo Žagar, Zagreb, 109–118.
- Finka, Božidar (1968) *Čakavsko narječje, Der Čakavische dialekt der serbo-kroatischen Sprache*, Ruhr – Universität Bochum, Bochum.
- Fučić, Branko (1982) *Glagoljski natpisi*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Gadžijeva, Sofija, Kovačević Ana, Mihaljević Milan, Požar, Sandra, Reinhart, Johannes, Šimić, Marinka, Vince, Jasna (2014) *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada i Staroslavenski institut, Zagreb.
- Grabar, Biserka (1972) „Apokrifna djela apostolska u hrvatskoglagoljskoj literaturi, 3. Djela Pavla i Tekle”, *Radovi Staroslavenskog instituta* 7, 5–30.
- Grabar, Biserka (1973) „Mučenje sv. Jakova Perzijanca u hrvatskoglagoljskim odlomcima XIV st.”, *Slovo* 23, 141–160.
- Grabar, Biserka (1984) „Tiskani glagoljski Baromićev brevijar”, *Slovo* 34, 159–180.
- Hercigonja, Eduard (1975) *Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti* 2, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

- Hercigonja, Eduard (1983) *Nad iskonom hrvatske knjige. Rasprave o hrvatskoglagoljskom srednjovjekovlju*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Kuna, Herta (2008) *Srednjovjekovna bosanska književnost*, Forum Bosnae 45/08, Sarajevo.
- Lisac, Josip (2003) *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
- Lukežić, Iva (2003) „Čakavsko u štokavskom govoru Imotske krajine”, *Čakavska rič*, XXXI, 5–25.
- Malić, Dragica (1972) *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.
- Malić, Dragica (1997) *Žića svetih otaca. Hrvatska srednjovjekovna proza*, Matica hrvatska, Institut za hrvatski jezik, Zagreb.
- Mihaljević, Milan (1981) „Problemi normalizacije u vezi s poluglasom. Rad na Rječniku općeslavenskog književnog jezika hrvatske redakcije”, *Slovo* 31, 67–79.
- Mihaljević, Milan (1991) *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije, Zagreb.
- Mihaljević, Milan (1997) „Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine”, *Filologija* 29, 119–138.
- Mihaljević, Milan (2002) *Slavenska poredbena gramatika. 1. dio: Uvod i fonologija*, Školska knjiga, Zagreb.
- Mihaljević, Milan (2008) „Udvojeni suglasnici (geminate) u hrvatskoglagoljskim tekstovima”, *Zbornik Vidjeti Ohrid. Referati hrvatskih sudionika i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres*, ur. Marko Samardžija, Zagreb, 43–64.
- Mihaljević, Milan (2009) „Hrvatski crkvenoslavenski jezik”, *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: srednji vijek*, ur. Ante Bičanić, Zagreb, 283–349.
- Mihaljević, Milan (2011) „Bilješke o jeziku *Drugoga beramskoga brevijara*”, *Tabula* 9, 126–139.
- Mihaljević, Milan (2015) „O jeziku *Drugoga vrbničkoga brevijara*”, *Zbornik Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, ur. Vesna Badurina Stipčević, Sandra Požar i Franjo Velčić, Zagreb, 535–575.

- Mihaljević, Milan, Jasna Vince (2012) *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*, Hrvatska sveučilišna naklada, Državni arhiv u Pazinu, Staroslavenski institut, Zagreb, Pazin.
- Milčetić, Ivan (1955) „Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu”, *Radovi staroslavenskog instituta* 2, 93–128.
- Moguš, Milan (1977) *Čakavsko narječje. Fonologija*, Školska knjiga, Zagreb.
- Mulc, Ivana (1971) „Novootkriveni hrvatski glagoljski spomenici”, *Slovo* 21, 388–397.
- Nazor, Anica (1996) „Još jedan glagoljski tekst *Legende o 12 petaka*”, *Croatica* 42/43/44, 289–302.
- Nazor, Anica (2001) „Još jedan glagoljski tekst *Očenaša. O kraljevstvu nebeskom – novo i staro*”, *Zbornik radova u čast Bonaventuri Dudi, u povodu 75. rođendana i 50 godina svećeništva*, ur. Mario Cifrak, Zagreb, 397–400.
- Nedeljković, Olga (1970) „Staroslavenska sinonimika i problemi staroslavenskih jezičnih redakcija”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 8–9, 41–54.
- Pantelić, Marija (1960) „Šibenski glagoljski spomenici od 1547. do 1774”, *Prikaz, Slovo* 9–10, 166–174.
- Pantelić, Marija (1965) „Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460”, *Slovo* 15–16, 94–149.
- Pantelić, Marija (1980) „Senjski Lobkovicov glagoljski kodeks iz 1359. – prototip srednjevjekovnih „Liber horarum” za laike”, *Senjski zbornik* 8, 355–367.
- Petrović, Ivanka (1989) „Borislavić, Grgur (Gregor, Gregorij)”, *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 2. ur. Trpimir Macan. Zagreb, 161.
- Runje, Petar (2012) *Prema izvorima II. Rasprave i članci o hrvatskim franjevcima trećorecima glagoljašima*, Povijesno društvo otoka Krka, Provincijalat franjevac trećoredaca glagoljaša, Krk, Zagreb.
- Stošić, Krsto (1934) „Benediktinke u Šibeniku”, *Croatica Sacra. Arkiv za crkvenu povijest Hrvata*. 4, 1–28.
- Šimić, Marinka (2000) „Jezik *Muke po Mateju* u hrvatskoglagoljskim misalima”, *Slovo* 50, 5–117.
- Šimić, Marinka (2003) „O prijevodu psaltira Pariškog zbornika *Slave 73*”, *Rasprave* 29, 275–292.

- Šimić, Marinka (2014) *Akademijin brevijar HAZU III c 12 hrvatskoglagoljski rukopis s konca 14. stoljeća*. Jezična studija. Transliteracija. Faksimil, Staroslavenski institut, Zagreb.
- Štefanić, Vjekoslav (1957) „Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije”, *Slovo* 6–8, 54–133.
- Štefanić, Vjekoslav (1969 i 1970) *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. I. i II. dio, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Šupuk, Ante (1957) *Šibenski glagoljski spomenici od 1547. do 1774*. Posebno izdanje, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Tadin, Marin (1954) „Recueil glagolitique croate de 1275”, *Revue des études slaves* 31, 21–32.
- Tandarić, Josip Leonard (1993) „Ordo Missae u pariškom zborniku Slave 73”, *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*, ur. Petar Bašić, Zagreb, 110–131.
- Tomić, Marijana (2014) *Hrvatskoglagoljski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije*, Ljevak, Zagreb
- Vjalova, O. Svjetlana (2000) *Glagoljski fragmenti Ivana Berčića u Ruskoj nacionalnoj biblioteci. Opis fragmenata*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Ruska Nacionalna biblioteka, Staroslavenski institut, Petrograd, Zagreb.
- Vrana, Josip (1951) „Hrvatskoglagoljski Blagdanar. Studija o pravopisu, jeziku i podrijetlu novljanskog rukopisa iz godine 1506”, *Rad JAZU* 285.
- Vulić, Sanja (2010) „Jezik *Modruškoga urbara*”, *Čakavska rič* XXXVIII/1–2, 135–154.
- Vulić, Sanja (2014) „Današnji modruški govor”, *Čakavska rič* XLII/1–2, 9–41.

Rječnici

- ARJ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880.–1976.
- Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. I. svezak, A–vrêďb, gl. urednici B. Grabar, Z. Hauptová, F. V. Mareš. Zagreb: Staroslavenski institut, 2000.; svezak 15: danъ¹–dovolnê, gl. urednik Z. Hauptova. Zagreb: Staroslavenski institut 2008; svezak 18: edinosučstvie–erêneš, gl. urednici Z. Hauptova, Z. Ribarova. Zagreb: Staroslavenski institut 2011.

Mrežna stranica

<https://smn.hr/crkva-gospe-od-prizidnice> (posjet: prosinac 2017.)

SUMMARY

Marinka Šimić

ON THE LANGUAGE OF *THE PARIS MISCELLANY (CODE SLAVE 73)* (BASED ON THE TEXT OF THE PSALTER AND THE CANTICLES)

In this paper we analyze the graphic and the linguistic characteristics of the 1375 *Paris Miscellany (Slave 73)* by examining the Psalter and the canticles. Since the author of this oldest *Croato-Glagolitic miscellany*, Grgur Borisavić, was from Modruš, we have studied to what extent the language of the manuscript was influenced by the Modruš vernacular. Furthermore, considering that, according to the colophons, the target audience of the manuscript were the Šibenik nuns of St Julian's Church we have also examined to what extent the linguistic concept was affected by the intended readership of the text. Linguistic research has proven that the text was written in the Croatian Old Slavonic language with some features of the Modruš vernacular, i.e. Čakavian. It is possible that some of these linguistic features were common to both the author and the inhabitants of Šibenik. The only linguistic characteristics that indicate that the text was adapted to the readership (Šibenik nuns) are the occasional Ikavisms.

The *Paris Miscellany* is without a peer among the Croato-Glagolitic manuscripts. Not only is it the oldest complete miscellany, but it is also the only Glagolitic codex associated with Šibenik and one of the rare miscellanies that contain Biblical texts. Both the liturgical and the textological elements confirm the uniqueness of this manuscript. Special attention should be paid to the liturgical order and the Canon which both belong to the original redaction of the Croatian Glagolitic sacramentary. Since the *Paris Miscellany* is the most Croaticized 14th century Croato-Glagolitic manuscript, its language is particularly distinctive. It is reasonable to assume that the intended readership affected the concept on which it was based, i.e. its modernisation, as the nuns (as opposed to priests) were not educated or taught the Church Slavonic language. In other words, this manuscript (unlike other Croato-Glagolitic psalters in breviaries) was fairly Croaticized since it needed to be adapted to its readership.

Keywords: *Croato-Glagolitic miscellanies; Croatian Old Slavonic language; Čakavian dialect; Psalter; Šibenik Glagolitism*

